

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR DÖVRDƏ MÜHARİBƏ CİNAYƏTLƏRİNƏ GÖRƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MƏSULİYYƏTİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; İnsan hüquqları”
Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: **Mehriban Yusif qızı Eyyubova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2024

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
"Beynəlxalq ümumi hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçilər:

hüquq elmləri doktoru, professor
Əmir İbrahim oğlu Əliyev.

hüquq elmləri doktoru, professor
Oleksandr Oleksandroviç Merejko.

Rəsmi opponətlər:

hüquq elmləri doktoru, professor
Oqtay Firudin oğlu Əfəndiyev.

hüquq elmləri doktoru, professor
Namiq Həsən oğlu Əliyev.

hüquq elmləri doktoru
Nizami Abdulla oğlu Səfərov.

hüquq elmləri doktoru
Vüqar Qurban oğlu Məmmədov.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının 27 oktyabr 2023-cü il tarixli 3-50/3-1-1-235/2023
saylı əmri əsasında Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət
göstərən BED 2.44 Birdəfəlik dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

hüquq elmləri doktoru, dosent

Turqay İmamqulu oğlu Hüseynov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

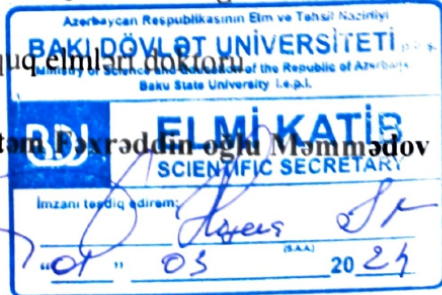
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Əlizadə Qurbanəli oğlu Məmmədov

Elmi seminarın sədri:

hüquq elmləri doktoru

Rüstəm Fəxrəddin oğlu Məmmədov

DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə beynəlxalq cəmiyyətin qarşısında dayanan ən mühüm vəzifələrdəndir. Beynəlxalq cinayətlərlə mübarizəni aktuallaşdıran əsas xüsusiyyətlər kimi isə bir sıra istiqamətlər qeyd edilə bilər: beynəlxalq cinayətlər dövlətlərin hüquq və qanuni mənafələrinə, o cümlədən beynəlxalq cəmiyyətin maraqlarına birbaşa ziddir; beynəlxalq cinayətlər ümumtənnis insan hüquq və azadlıqlarını kobud, kütləvi və sisteməlik şəkildə pozur; beynəlxalq cinayətlərin tərkibi mühüm beynəlxalq hüquq və adət normaları ilə müəyyən edilir və beynəlxalq hüquqa zidd hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə olunur; beynəlxalq cinayətlər dairəsinin genişlənməsi beynəlxalq əməkdaşlığın yeni tendensiyasını, o cümlədən dövlətlərin daha sıx və real əməkdaşlığını, nəhayət müvafiq milli tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə beynəlxalq hüququn fundamental prinsipi olan və beynəlxalq hüquq sisteminin, dövlətlərin suverenliyi və bərabərliyi doktrinasının təbiətindən irəli gələn beynəlxalq məsuliyyətlə əlaqədar məsələlərin formalaşdırılmasını və daha da inkişafını tələb edir¹. Artıq beynəlxalq cəmiyyətə üzlüklə əlaqədar beynəlxalq hüquq normalarına əməl etmək bilavasitə beynəlxalq məsuliyyətdən irəli gəlir². Beynəlxalq məsuliyyət isə dövlətlərin (beynəlxalq təşkilatların) məsuliyyətini və fərdi məsuliyyəti (tərədilən beynəlxalq cinayətlərə görə fiziki şəxslərin məsuliyyətini) birləşdirir³. Bununla

¹ Malcolm N. Shaw QC. International Law. Eighth edition. Cambridge, Cambridge University Press 2017, p.589.

² Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва, Волтерс Клувер, 2004, с. 18.

³ Защита прав человека во время вооруженных конфликтов и в постконфликтных ситуациях: международно-правовой аспект. Отв. ред. У.Маммадов, Т.Гусейнов. Институт Права и прав человека. Баку, Elm və Təhsil, 2023, с. 950.

əlaqədar müddəalar isə Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsinin əsas məzmununu təşkil etməklə onun tezliklə qəbul edilməsini də aktuallaşdırmışdır.

Hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq cinayətlər bir neçə istiqamətdə təsnifləşdirilir. İlk növbədə, beynəlxalq cinayətlərə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutuna əsaslanaraq dar yanaşılır, bura ancaq təcavüz, soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri daxil edilir⁴. Problemə daha geniş yanaşılaraq isə bura beynəlxalq cinayətlər və beynəlxalq xarakterli cinayətlər daxil edilir. Qeyd edilir ki, dövlətin cinayətkar siyasətinin təzahürü olaraq bütün bəşəriyyətə qarşı yönələn, onun həyatı maraqlarına qəsd edən beynəlxalq cinayətlərdən fərqli olaraq, beynəlxalq xarakterli cinayətlər bir neçə dövlətin mənafeyinə qəsd etməklə, hər hansı dövlətin siyasəti ilə əlaqədar olmayan və ayrı-ayrı-fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər kimi xarakterizə edilir⁵. Bütövlükdə, hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq cinayətlər beynəlxalq insan hüquqları hüququna zidd kimi də xarakterizə edilməklə onunla mübarizədə beynəlxalq və milli hüquq çərçivəsində dövlətlər tərəfindən qarşılıqlı və əlaqəli formada tədbirlər həyata keçirilməsi zəruriliyi əsaslandırılır⁶.

Müharibə cinayətləri beynəlxalq cinayətlərin bir növü olub, bəzən də sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər kimi də xarakterizə edilir, birbaşa isə müharibələr və hərbi konfliktlərlə bağlıdır. Müasir beynəlxalq hüquqda müharibələr və onların gətirdikləri dəhşətlər isə daim ciddi müzakirə olunmuş və əsaslı olaraq tənqid edilmişdir. Bu müharibələrin uzun müddət silinməyən və ən əsası olaraq insanlığa vurduğu zərbələrlə birbaşa bağlıdır. Mənbələrdə göstərilir ki, eramızdan əvvəl 3000-ci ildən XX

⁴ Schabas W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge, Cambridge University Press. 2017, p. 74-75.

⁵ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, ABU, 2008, s. 136-137.

⁶ Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, Nurlar, 2019, s. 184; Çeçen A. İnsan hakları. Genişlətilmiş 4. Baskı. Ankara, Sözkesen Matbaacılık, 2015, s. 250-252; Dogan İ. İnsan hakları hukuku. 1. Baskı. Ankara, Astana Yayınları, 2013, s. 42-43.

əsrin sonuna qədər olan müharibələrdə təxminən 145 milyondan 2 milyarda qədər insan həlak olmuşdur. Tarixdə tanınmış cəmiyyətlərin 90-95 faizi bütün tarixləri boyu müəyyən zaman müddətində vuruşmuş, bəziləri isə daim vuruşmuşlar⁷.

Son yüz ildə müharibələrin, müxtəlif silahlı münaqişələrin, insanların bir-birlərinə qarşı zorakılığının sayı da kifayət qədər artmışdır. Elmi-texniki yeniliklərin hərbi məqsədlərdə istifadəsi, müharibələrdə yeni növ silahlardan istifadə ümumilikdə bəşəriyyətə qarşı daha ciddi təhlükələr yaratmışdır. XX əsrdə iki dünya müharibəsi baş vermişdir, yaşadığımız XXI əsrdə dünya müharibəsinin baş verməsi üçün hələlik tam real təhlükələr olmasa da, müasir dövrdə həm beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrin həm sayı, həm də qurbanları artmışdır, belə ki, 2008-ci ildə 63 aktiv silahlı münaqişədə 56 min insan həlak olmuşdursa, 2012-ci ildə 51 silahlı münaqişə üzrə 110 min, 2014-cü ildə isə 42 silahlı münaqişə üzrə 180 min insan həlak olmuşdur. Silahlı münaqişələr səbəbindən 2013-cü ildə məcburi köçkünlərin sayının 50 milyonu ötdüyü müəyyən olunmuşdur, Dünya Bankının hesablamalarına görə isə, dünya əhalisinin təxminən beşdə biri zorakılıq və ya təhlükəsizliyin olmamasından əziyyət çəkir⁸. 10 minlərlə insanın həlak olduğu və Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasına qarşı törədilən beynəlxalq cinayətlərin bəzi təşkilatçılarının hələ də cəzasız qalması, hazırda isə Rusiya-Ukrayna müharibəsində hər gün çoxsaylı günahsız insanların öz həyatlarını itirməsi göstərir ki, dövlətlər hələ də bu problem üzrə məsuliyyətlərini anlamır və həmin dövlətlərə qarşı da zəruri beynəlxalq tədbirlər həyata keçirilmir.

Bütün bu statistik rəqəmlər hazırkı dövrdə belə silahlı münaqişələrin insanların həyat, sağlamlıq və dinc yaşayışına, bütövlükdə əsas insan hüquq və azadlıqlarına mənfi təsirinin çoxalmasının göstəriciləridir. Bu problemlə mübarizənin ən səmərəli

⁷ War. History - <https://en.wikipedia.org/wiki/War> - 10.12.2023.

⁸ Global armed conflicts becoming more deadly, major study finds- <https://www.theguardian.com/world/2015/may/20/armed-conflict-deaths-increase-syria-iraq-afghanistan-yemen> – 12.12.2023.

yollarından biri silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq cinayətlər törədənlərin məsuliyyətə cəlb edilərək cəzalandırılmasıdır. Müxtəlif dövrlərdə bu problemlə beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparılmış, müvafiq hüquqi və təşkilati tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1945-ci il Nürnbərg, 1946-cı il Tokio, 1993-cü il Keçmiş Yuqoslaviya, 1994-cü il Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının, 1998-ci il Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin təsis edilməsi, müxtəlif hibrid məhkəmələrin fəaliyyəti bu istiqamətdə praktiki fəaliyyətin göstəriciləridir. Lakin müasir dövrün silahlı münaqişələrində insan tələfatının, müxtəlif zorakılıqların və qeyri-insani rəftar və davranışların sayının artması müharibə cinayətkarlarının məsuliyyətə cəlb edilməsi məsələsində yeni yanaşmaların, təkmilləşdirmələrin aparılmasını, bu sahədə müasir beynəlxalq mexanizmlərin və hərtərəfli fəaliyyət istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasını aktual və bütün beynəlxalq birlik üçün zəruri bir problemə çevirmişdir. Dövlətlərin bu istiqamətdə aktiv fəaliyyəti (mühüm beynəlxalq müqavilələrdə və beynəlxalq mexanizmlərdə iştirakdan tutmuş səmərəli dövlətdaxili tədbirlərin həyata keçirilməsinə qədər) isə ən zəruri məsələlərdən hesab edilməlidir.

XXI əsrdə silahlı münaqişələrin xarakteri, aparılma qaydası, baş vermə səbəbləri də dəyişmişdir. Bundan başqa, son dövrlər beynəlxalq münaqişə ocaqlarının artması tendensiyası isə bu istiqamətdə ciddi tədbirlərin görülməsi ilə müşayiət olunan dövlətlərin daha sıx əməkdaşlığını tələb edir. Cinayətkarlığın artmasının səbəbləri isə milli hüquqda olduğu kimi, beynəlxalq hüquqda da ciddi təhlil edilməlidir. Bütövlükdə, hüquq ədəbiyyatında göstərilən səbəblər və onun qarşısının alınması xüsusiyyətləri, prinspləri hər iki hüquq sistemində demək olar ki, eynilik təşkil edir.

Bəşəriyyət tarixinin ən ağır müharibəsi olan İkinci Dünya Müharibəsindən sonra, ilk dəfə olaraq, müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilərək cəzalandırılması, bunun üçün yaradılmış beynəlxalq tribunallar (Nürnbərg, Tokio) qarşısında mühakimə edilməsi baş tutmuşdur. Sonradan belə məhkəmə prosesləri Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq tribunalları ilə davam etdirilmiş, hazırda isə daimi beynəlxalq məhkəmə təsisatı

kimi Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yaradılmışdır. Qeyd edilənlərin isə beynəlxalq hüquqi əsasları 1899 və 1907-ci il tarixli Haaqa konfranslarında qəbul edilən beynəlxalq sənədlər, sonradan bu istiqamətdə digər beynəlxalq müqavilə normaları ilə yanaşı beynəlxalq adət normalarının formalaşması da olmuşdur. Tarixə F.Martens düzəlişləri kimi daxil olaraq 1899-cu il II Haaqa Konvensiyasının Preambulasında əks olunmuş müddəaya görə kombatantların və mülki şəxslərin müdafiəsi humanizm prinsipi, ictimai şüur tələbləri və beynəlxalq adətdən irəli gələn beynəlxalq hüququn əsas başlangıcları ilə təmin edilir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını göstərən səbəblərdən biri də müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb edilən subyektlər kateqoriyasının müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. İlk növbədə, dövlətlərin məsuliyyəti problemi beynəlxalq hüququn yarandığı andan meydana çıxmışdır. Beynəlxalq cinayət hüququ üzrə müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə fərdi məsuliyyət prinsipinin əsas mahiyyəti isə ondan ibarətdir ki, məsuliyyətə yalnız fərd cəlb edilə bilər. Müharibə cinayətləri törədən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi məsələsi isə elmi-nəzəri problemlərlə yanaşı praktiki problemlər də doğurur. Bu problemlər Nürnberq, Keçmiş Yuqoslaviya, Ruanda beynəlxalq tribunallarının fəaliyyətində mövcud olmuş (beynəlxalq cinayətləri törədən şəxslərin vaxtli-vaxtında məsuliyyətə cəlb etmək mümkün olmaması, məhkəmə proseslərinin çox müddət aparması və s.⁹), hazırda isə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi praktikasında davam etməsi (Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunu ABŞ, Rusiya, Çin, Hindistan və s. kimi böyük dövlətlər ratifikasiya etməmişlər) beynəlxalq cinayətkarlığa qarşı mübarizədə və insan hüquqlarının qorunmasında səmərəliliyə xeyli mənfi təsir edir.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, fərdlərin hüquqlarının qorunması vətəndaşlıq mənsubiyyəti ilə bağlı deyildir¹⁰.

⁹ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Перевод с французского. МККК. Москва, 2011, с. 911-914.

¹⁰ Ahmedov F.T. The Right of Actio Popularis before International Courts and Tribunals. Leiden -Boston, 2018, p.51.

Bu baxımdan beynəlxalq cinayət hüququ, beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq insan hüquqları hüququ ortaq bir bazanı bölüşür. Bundan başqa, müharibə cinayətləri ilə mübarizə müharibə qurbanlarının müdafiəsi prinsipi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu prinsip isə silahlı münaqişə tərəflərinin münaqişə zamanı insan hüquqlarına hörmət etməsi, mülki əhali də daxil olmaqla, müharibə qurbanlarının hüquqların pozulmasına yönəlmiş hərəkətlərin qadağan edilməsi, həmçinin yol verilmiş pozuntular üçün dövlətlərin məsuliyyəti, vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi və s. kimi aktual məsələləri birləşdirir. Silahlı münaqişə qurbanlarına vurulan zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən müəyyən sənədlər olsa da, onlar əsasən yumşaq hüquq normalarıdır (məsələn, BMT-nin mühüm orqanlarından biri olan İqtisadi və Sosial Şuranın 2005-ci il tarixdə qəbul etdiyi Qaçqınlar və məcburi köçkünlər üçün ev və əmlak restitusiyası Prinsipləri (Pinheiro prinsipləri) və s.).

Beləliklə, hazırda silahlı münaqişə qurbanlarına kompensasiyanın ödənilməsi ilə bağlı universal beynəlxalq konvensiyanın olmaması təqsirli dövlətlərin cəzasız qalmasına və müvafiq halların yenidən təkrarlanmasına şərait yaradır. Bu fikrə ən real nümunə kimi Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasına qarşı törədilən beynəlxalq cinayətləri qeyd etmək olar. 1992-1994-cü illərdə baş vermiş Birinci Qarabağ Müharibəsi dövlətimizə çox ağır itkilər vermişdir, xüsusilə də torpaqlarımızın iyirmi faizinin işğalı, bir milyona yaxın insanın öz yaşayış yerlərini tərk edərək qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi, Xocalı soyqırımını kimi faciələr bunu deməyə əsas verir. 27 sentyabr-10 noyabr 2020-ci il tarixində baş vermiş Vətən Müharibəsindən (və ya İkinci Qarabağ Müharibəsindən) və 2023-cü il antiterror əməliyyatlarından sonra Azərbaycan Respublikası tarixi ədaləti bərpa etməklə 30 ildən çox Ermənistanın işğalı altında olan torpaqlarını azad və ərazi bütövlüyünü tam bərpa etmişdir. Lakin münaqişə boyu Ermənistan silahlı qüvvələri dinc əhaliyə və mülki obyektlərə qarşı müharibə cinayətləri də daxil olmaqla bütün beynəlxalq cinayətləri törətmişdir.

Bu səbəbdən beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə 1988-ci ildən başlayaraq 2023-cü ilə qədər davam etmiş Ermənistanın

təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasına qarşı törədilən müharibə cinayətlərinin səbəbkarlarının qeyd edilən istiqamətlərdə beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi, həm Birinci Qarabağ Müharibəsi, həm də İkinci Qarabağ Müharibəsi qurbanlarına dəymiş maddi və mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi üzrə elmi- nəzəri əsasların yaradılması müasir dövrdə milli hüquq elmimiz üçün ən aktual problemlərdən hesab oluna bilər. Burada bir məsələni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, həm Azərbaycan Respublikası tərəfindən azad edilən ərazilərdə, həm də Ermənistan tərəfindən təhvil verilən ərazilərdə vəziyyət tamamilə eynidir, yəni başqa sözlə desək, 30 ildən çox müddətdə işğal edilmiş Azərbaycan Respublikası əraziləri mədəni irs də daxil olmaqla tam dağıdılmış və talan edilmiş, yaşayış üçün yararsız vəziyyətə salınmış, kütləvi şəkildə minalanmışdır¹¹. Həmin ərazilərin əvvəlki vəziyyətə, o cümlədən normal yaşayış vəziyyətinə gətirilməsi üçün isə onilliklər tələb olunur. Qeyd edilənlər isə Ermənistanın beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətini tam şəkildə əsaslandırır.

Bundan başqa, beynəlxalq hüquq normaları əsasında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi tendensiyası daim aparıcı istiqamət olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq normaları üzərində üstünlüyü barədə konstitusion müddəaların mövcudluğuna baxmayaraq, milli cinayət hüququnun müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə məsuliyyətin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunu dərəcəsi haqqında məsələ tam həll edilmədiyindən aktual olaraq qalır. Qeyd edilən istiqamətlərdə xarici və yerli hüquq ədəbiyyatlarında mühüm tədqiqatlar da aparılmışdır. Bu tədqiqatları isə bir neçə istiqamətdə təsnifləşdirmək olar.

¹¹ Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair Kompleks Beynəlxalq Hesabat. Bakı, 2021, s.6-7.

İlk növbədə, cinayət hüququ sferasında aparılan (F.Y.Səməndərov¹², İ.M.Rəhimov¹³, Ş.T.Səmədova¹⁴, AV.Naumov¹⁵ və b.) tədqiqatları qeyd etmək zəruridir ki, burada da müharibə cinayətləri ilə əlaqədar məsələlər də təhlil edilmişdir.

Daha sonra, müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətin bu və ya digər istiqamətləri üzrə aparılmış spesifik tədqiqatları (O.F.Əfəndiyev¹⁶, N.A.Səfərov¹⁷, Ə.V.Allahverdiyev¹⁸, Y.Asan¹⁹, S.A.Lobanov²⁰ və b.) qeyd etmək zəruridir.

Bundan başqa, müharibə cinayətləri beynəlxalq cinayətlərin bir növü olduğundan bu istiqamətdə də aparılan tədqiqatlar

¹² Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2015, 720 s.; Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərslik. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2018, 428 s.

¹³ Rəhimov İ.M. Cinayət və cəzanın fəlsəfəsi. Bakı, Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, 2014, 320 s.

¹⁴ Səmədova Ş.T. Cinayətlərin kateqoriyalarının cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasında və sanksiyaların qurulmasında rolu və əhəmiyyəti. Hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2015, 56 s.; Səmədova Ş.T. Transmilli cinayət hüququnun nəzəri və praktiki problemləri. Bakı, Mütərcim, 2023, 304 s.

¹⁵ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. Москва, Издательство, БЕК, 1996, 560 с.

¹⁶ Эфендиев О.Ф. Вооруженные конфликты и военные преступления на Центральном Кавказе: международно-правовой аспект. Баку, Издательский Дом «Кавказ», 2006, 364 с.; Эфендиев О.Ф. Международная противоправность военных преступлений (на примере конфликтов на Южном Кавказе). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Баку, 2009, 45 с.

¹⁷ Сафаров Н.А. Проблемы обеспечения совместимости Римского Статута Международного Уголовного Суда и национальных правовых систем. Москва, Юридическая литература, 2002, 196 с.; Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. Москва, Вольтерс Клувер, 2005, 416 с.

¹⁸ Allahverdiyev Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Dərs vəsaiti. Bakı, Elm və Təhsil, 2017, 376 s.

¹⁹ Aslan Y. Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları. Ankara, Bilge Yayınları, 2006, 384 s.

²⁰ Лобанов С.А. Международная уголовная ответственность за военные преступления. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 2018, 495 с.

(Ə.İ.Əliyev²¹, N.H.Əliyev²², R.K.Məmmədov²³, C.Başak²⁴, D.Tezcan²⁵, B.San²⁶, A.Yasin²⁷, A.Q.Kibalnik²⁸, C.Bassiouni²⁹, A.Cassese³⁰, W.Schabas³¹, C.David³² və b.) xüsusi qeyd edilməlidir ki, tədqiqatda da burada əks olunan məsələlər ətraflı təhlil edilmişdir.

Mövzu beynəlxalq hüququn aktual bir sferasına həsr edildiyindən beynəlxalq hüquq sferasında tədqiqatlar aparan alimlərin (L.H.Hüseynov³³, T.İ.Hüseynov³⁴, R.F.Məmmədov³⁵, E.Ə.Əliyev³⁶, V.Q.Məmmədov³⁷, R.M.Qarayev³⁸, F.T.Əhmədov³⁹,

²¹ Əliyev Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil. Bakı, Nurlar, 2018, 176 s.; Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, Nurlar, 2019, 352 s.

²² Алиев Н.Г. Международное право и Нагорно-Карабахский конфликт. Москва, Вече, 2013, 176 с.

²³ Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Bakı, NAT Co MMC, 2012, 312 s.

²⁴ Başak C. Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar. Ankara, Turhan Kitabevi, 2003, 300 s.

²⁵ Tezcan D., Erdem M.R., Önok M. Uluslararası Ceza Hukuku. Ankara, Seçkin Hukuk, 2021, 680 s.

²⁶ San B. Uluslararası adaleti sağlamada Uluslararası Ceza Mahkemesinin rolü ve işlevselliği, Yalova, 2022, 289 s.

²⁷ Yasin A. Uluslararası Hukukda ve Türk Hukukunda savaş suçları. Ankara, 2003, 309 s.

²⁸ Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право. Москва, Волтерс Клувер, 2010, 304 с.

²⁹ Bassiouni C. Introduction to International Criminal Law. Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2013, 1122 p.

³⁰ Cassese A. International Criminal Law. Oxford, Oxford University Press, 2003, 472 p.

³¹ Schabas W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge, Cambridge University Press, 2017, 598 p.

³² David C. War Crimes, Genocide and Justice: A Global History. New YorkPalgrave Macmillan, 2014, 501 p.

³³ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, ABU, 2008, 240 səh.

³⁴ Hüseynov T.İ. Azərbaycan Respublikasının ekoloji təhlükəsizliyi: beynəlxalq hüquqi və dövlətdaxili aspektlər. Hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2018, 41 s.

³⁵ Məmmədov R.F., Məmmədov X.R. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqa zidd fəaliyyəti. Bakı, "MM-S", 2017, 260 s.

³⁶ Əliyev E.Ə. Avropa cinayət hüququ. Bakı, Kooperasiya nəşriyyatı, 2015, 64 s.

G.H.Kərimov⁴⁰, Z.H.Əliyev⁴¹, V.Ə.İbayev⁴², A.Gündüz⁴³, R.M.Valeyev⁴⁴, E.David⁴⁵, İ.İ.Lukaşuk⁴⁶, A.A.Merejko⁴⁷, Malcolm N. Shaw⁴⁸ və b.) əsərləri ətraflı şəkildə öyrənilmişdir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq tədqiqatın Azərbaycan Respublikası üçün aktuallığını bir neçə istiqamətdə müəyyən etmək olar: ilk növbədə, problem dövlətimiz miqyasında kifayət qədər az tədqiq edilmişdir; daha sonra, Azərbaycan Respublikasının bu sahədə qanunvericiliyinin kifayət qədər təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır; Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasına və xalqına qarşı törədilən beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən müharibə cinayətləri və məsuliyyət məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir; nəhayət, beynəlxalq hüquq doktrinasında və ayrı-ayrı

³⁷ Məmmədov V.Q. Tibbi hüquq və bioetikanın Azərbaycan Respublikasında formalaşması və müasir inkişaf tendensiyaları. Hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2022, 56 s.

³⁸ Qarayev R.M. Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinin nizamlanmasında dövlətlərin ərazi bütövlüyü və xalqların öz müqəddəratını təyinetmə prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi. Hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2023, 60 s.

³⁹ Ahmedov F.T. The Right of Actio Popularis before International Courts and Tribunals. Leiden -Boston, 2018, p.51.

⁴⁰ Каримов Г.Г. Институт доказательств в международном гражданском и арбитражном процессе. Учебное пособие. Баку, Нурлар, 2021, 144 с.

⁴¹ Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, AZSEA Nəşriyyatı, 2012, 232 s.

⁴² İbayev V.İ. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı, 2001, 496 s.

⁴³ Gündüz A. Milletlərarası Hukuk. 11. Baskı, İstanbul, Savaş Kitabevi yayımı, 2021, 686 s.

⁴⁴ Валеев Р.М. Контроль в современном международном праве. Монография 2-е изд., перераб. и доп. Казань, Центр инновационных технологий, 2003, 321 с.

⁴⁵ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Курс лекций. Москва, МККК, 2011, 1144 с.

⁴⁶ Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва, Волтерс Клувер, 2004, 432 с.

⁴⁷ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, Издательский дом Дмитрия Бурого, 2014, 208 с.

⁴⁸ Malcolm N. Shaw QC. International Law. Eighth edition. Cambridge University Press 2017, 1033 p.

dövlətlər praktikasında da müharibə cinayətlərinə dair problemlərin təhlili (araşdırılması) öz aktuallığını nəinki itirməmiş, əksinə daha inkişaf etmişdir.

Hüququn digər sahələrindən fərqli olaraq, cinayət hüququ ilə bağlı beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliyimizdə implementasiyası prosesi bir qədər fərqli istiqamətdə həyata keçirilir. Əgər başqa sahələrdə beynəlxalq hüquqi sənədlər Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya ediləndən sonra birbaşa tətbiq edilirsə, cinayət hüququnda beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi üçün həmin normaların milli cinayət qanunvericiliyinə daxil olunması şərti müəyyən edilmişdir. Bu qaydanın hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər” (1.3-cü maddə) müddəası təşkil edir. Beləliklə, müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası zamanı gələcək nöqsanlara, məhkəmələr və digər orqanlar tərəfindən hüquq tətbiqi zamanı fərqli yanaşma və kolliziyalara yol verilməməsi üçün təkmil elmi, nəzəri araşdırmaların aparılması obyektiv zərurətə çevrilir, bununla da müvafiq problemin aktuallığı özünü bir daha göstərir və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müəyyən əlavə və dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə tam zərurət yaranır.

Tədqiqatın nəzəri və normativ-hüquqi əsasları. Tədqiqat işində müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etmənin nəzəri və praktiki problemlərini tədqiq edərkən klassiklərdən Nizami Gəncəvi, Hüqo Qrotsi, Jan Pikte, Fridrix Martensin və b. əsərlərinə müraciət edilmişdir. Tədqiqatın nəzəri əsası kimi Azərbaycan və xarici ölkə tədqiqatçılarının müvafiq sahədə fundamental əsərlərindən geniş istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, Avesta, Qurani-Kərim, İncil və digər dini kitablara da müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın normativ-hüquqi əsasını bu sahədə qəbul edilərək özündə “bərk” və “yumşaq” hüquq normalarını birləşdirən beynəlxalq sənədlər, beynəlxalq adət normaları, beynəlxalq

məhkəmə təcrübəsi, ad hoc beynəlxalq tribunalların qərarları, xarici dövlətlərin qanunvericiliyi də daxil olmaqla Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektinə müasir dövrdə müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin nəzəri və praktiki problemləri daxildir. Tədqiqatın predmeti qismində isə müasir dövrdə müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət üzrə beynəlxalq və milli-hüquqi sferada mövcud tənzimətmələr, bu zaman meydana gələn çatışmazlıqların və onların həlli yollarının hərtərəfli təhlili çıxış edir.

Tədqiqatın məqsədi beynəlxalq və milli cinayət hüququnda müharibə cinayətləri anlayışının hüquqi əsaslarının daha da inkişafı, müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlbətmənin nəzəri və praktiki problemlərinin həlli və Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnda müharibə cinayətləri sisteminin təkmilləşdirilməsi yollarının işlənilib hazırlanmasıdır.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün **tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- Beynəlxalq hüquqda müharibə cinayətləri anlayışının müəyyən edilməsi üçün hüquq doktrinası da daxil olmaqla tarixi xronologiyanı ətraflı və müqayisəli tədqiq etmək;

- Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq cinayətlər sistemində yerini müəyyən etmək, insanlıq əleyhinə cinayətlər, soyqırımı, təcavüz cinayətləri ilə müqayisədə oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq;

- Müharibə cinayətlərinin cinayət hüquqi xarakteristikasını vermək, struktur və spesifik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

- Müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin nəzəri və tətbiqi problemlərini müəyyənləşdirmək;

- Müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə dövlətlərin və fiziki şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi məsələsini qarşılıqlı şəkildə təhlil etmək;

- Müharibə cinayətləri nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair beynəlxalq hüquqi əsasları müəyyənləşdirmək;

- Silahlı münaqişə qurbanları olan zərərçəkmiş fiziki şəxslərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirmək;

- Müharibə cinayətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulan ziyanın ödənilməsi formalarını müqayisəli şəkildə təhlil etmək;

- Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində beynəlxalq cinayət hüququ normalarının yeri məsələsini beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn əlaqəsi kontekstində araşdırmaq;

- Müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası prosesində qanunvericilikdə mövcud olan ziddiyyətləri və boşluqları aşkar etmək;

- Ermənistanın törətdiyi müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətini əsaslandırmaq və məsuliyyət istiqamətlərini müəyyən etmək;

- Milli qanunvericilikdə müharibə cinayətlərinin tərkiblərinin formalaşmasına beynəlxalq cinayət hüququnun norma və prinsiplərinin təsirini təhlil etmək;

- Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquqi aktlara uyğun olaraq müharibə cinayətlərinin tərkib əlamətlərini təhlil etmək;

- Beynəlxalq cinayət hüququ normalarının milli cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası istiqamətində mövcud beynəlxalq və milli məhkəmə təcrübəsini öyrənmək, həmçinin cinayət hüququ sferasında yerli mütəxəssislərin müvafiq problemlə bağlı mövqeyini tədqiq etmək, onları ümumiləşdirmək və bir sıra təkliflərlə çıxış etmək;

- Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində müharibə cinayətlərinə dair normaların təkmilləşdirilməsi yollarını təklif etmək, milli cinayət qanunvericiliyində müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zərurətini irəli sürmək və əsaslandırmaq.

Tədqiqat metodları. Nəzəri tədqiqatların aparılmasına dair ümumelmi yanaşmalara uyğun olaraq, tədqiqat işinin metodoloji əsasını nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirməyə imkan verən, tədqiqatın predmetinin forma və məzmununu müəyyən edən, tədqiq edilən sosial-hüquqi hadisə və proseslərin keyfiyyət

dəyişikliyi və inkişaf proseslərini müəyyən edən dialektikanın baza müddəaları təşkil etmişdir. Tədqiqat prosesində, ilk növbədə, analiz və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir. Tədqiqatda növbəti xüsusi metodlar da istifadə olunmuşdur: nəzəri və müqayisəli-hüquqi - müvafiq anlayışların müəyyənləşdirilməsi və müqayisəli təhlili zamanı; sənədlərin tədqiqatı - cinayət işlərinin materiallarının öyrənilməsi və beynəlxalq və milli fəaliyyətin araşdırılması zamanı; tarixi-hüquqi – qeyd edilən istiqamətdə tarixi proseslərin və başqa materialların öyrənilməsi zamanı; sosioloji tədqiqatlar – statistik rəqəmlərə müraciət zamanı; və s.

Müdafiəyə çıxarılan əsas yeni elmi müddəalar aşağıdakılardır:

1. Özünün tənzimetmə predmeti, spesifik prinsipləri, müvafiq tarixi və əhatəli mənbələrinə malik olmaqla bərabər, yeni tendensiyaları da birləşdirməklə beynəlxalq cinayət hüququ beynəlxalq ümumi hüququn müstəqil və daim inkişafda olan bir sahəsidir. Bu mühüm sahə müharibə cinayətləri də daxil olmaqla beynəlxalq cinayətlərin tərkiblərini müəyyən edən və dövlətlərin üzərinə belə cinayətlərin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb etmə öhdəliyi qoyan, o cümlədən bu sferada digər münasibətləri tənzim edən beynəlxalq hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Yeni tendensiyalar isə həmin sahənin tərkibində mühüm yarım sahələrin formalaşdırılmasını (beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət, dəymiş ziyanın ödənilməsi və beynəlxalq cinayətlərin qurbanlarının hüquqlarının müdafiəsi və s.) müəyyənləşdirir. Beynəlxalq cinayət hüququnun ən sıx bağlı olduğu beynəlxalq hüquq sahələri beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq insan hüquqları hüququ və beynəlxalq hüquqda məsuliyyətdir. Həmin sahələrlə sıx qarşılıqlı əlaqədə müvafiq sferada səmərəli tənzimetməyə nail olmaq olar. Beynəlxalq cinayət hüququ beynəlxalq cinayət-prosessual hüququn da inkişafına təkan vermiş, milli cinayət hüququna və milli cinayət prosesinə də əhəmiyyətli təsir etmişdir. Bundan başqa, bəzi cinayətlərin (məsələn, ekosid) beynəlxalq cinayət kimi tanınması həyata keçirilməli, beynəlxalq xarakterli cinayətlərlə mübarizə üzrə də əsas istiqamətlər beynəlxalq cinayət hüququ üzrə tənzimlənməli və bu sahədə də

beynəlxalq məsuliyyətin əsas elementləri, institutları formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

2. Müharibə cinayətlərinin formalaşması və inkişafı prosesi müəyyən tarixi dövr keçməklə hazırda da davam edir. Müharibə cinayətlərinin formalaşması tarixi elə müharibələrin tarixi qədər də qədim köklərə malikdir. Bütün dövrlərdə baş vermiş müharibələrdə qəddarlıq, işgəncə, amansızlıq, zorakılıq yüksək səviyyədə idi, bu isə həmin istiqamətlərdə mübarizə məsələlərini müvafiq müzakirələrlə aktuallaşdırırdı. Qədim dövrdə müharibə aparılmasının dövlətlər arasında geniş vüsət alması o dövrdə mövcud olmuş siyasi görüşlərə də özünün mənfi təsirini etmişdir. Orta əsrlərdə isə dövlətlər praktikasında bu istiqamətdə mühüm normaların məəllələşdirilməməsinə baxmayaraq, artıq bu dövrdən başlayaraq müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlbətmə, cəzalandırma kimi ideyalar, ilkin presedentlər formalaşmağa və inkişaf etməyə başladı. Nizami Gəncəvinin əsərlərində müharibənin qəti şəkildə pislənilməsi və sülhün təbliğindən tutmuş XIX sonunda F.Martens düzəlişləri ilə bu sferada mübarizənin aparılması cəmiyyətlərdən tələb edilirdi. Müxtəlif ölkələrdə başlayan ideyalar və qəbul edilən sənədlər ilə XIX əsrin ortalarından başlayaraq bu sahədə ilkin beynəlxalq sənədlərin qəbulu həyata keçirilməyə başladı. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən bu proses Haaqa konvensiyalarının qəbul edilməsi ilə sürətlənmiş, 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarının qəbul edilməsi ilə daha yüksək inkişaf nöqtəsinə çatmışdır. Beləliklə, müharibə cinayətlərinin anlayışı, əsas elementləri, məsuliyyəti və s. məsələləri özündə cəmləşdirən əsas qaydalar əsrlər boyu formalaşmış və bir çox milli hüquq sistemlərinin hüquqi təcrübəsini özündə cəmləşdirmişdir. Tarixi proseslərin təhlili ilə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının formalaşması, o cümlədən müharibə cinayətləri ilə mübarizədə dini normaların da əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, kifayət qədər beynəlxalq humanitar hüquq normalarını özündə birləşdirən Qurani-Kərimdə müharibə cinayətləri də birbaşa qadağan edilir.

3. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra müharibə cinayətlərinin anlayışı və məzmununun müəyyənləşdirilməsində bir

çox beynəlxalq hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyaları və 1977-ci il tarixli I və II Əlavə protokolları, o cümlədən 2005-ci il tarixli III Əlavə protokolu xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Həmin sənədlərin əsas bazası isə 1899 və 1907-ci il Haaqa konfranslarında qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlər, bu istiqamətdə formalaşmış beynəlxalq adət normaları olmuşdur. Bütün bu sənədlər müharibə cinayətlərinin və həmin cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlbetmənin nəzəri problemlərini tənzimləmişdir. Bununla belə, müharibə cinayətlərinin praktiki baxımdan tənzimlənməsi istiqamətində də mühüm addımlar atılmışdır. Bu sahədə beynəlxalq cinayət tribunallarının (Nürnberg, Keçmiş Yuqoslaviya, Ruanda) və əsasən də Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Beləcə, həm beynəlxalq hüquqi aktlar, həmçinin beynəlxalq tribunal və məhkəmələrin fəaliyyəti müharibə cinayətlərinin mahiyyətinin açılmasında, onun nəzəri və praktiki problemlərinin müəyyən edilməsində və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, müharibə cinayətləri anlayışı yalnız nəzəri işin (müxtəlif konsepsiya, nəzəriyyə və baxışların) yox, həmçinin beynəlxalq normativ-hüquqi bazanın və hüquq normalarının tətbiqi ilə meydana çıxan praktiki işin nəticəsində formalaşmışdır.

4. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu müharibə cinayətlərinə anlayış verərkən özündən əvvəlki beynəlxalq hüquqi aktların, o cümlədən Nürnberg, Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq tribunalların müharibə cinayətlərinə dair müddəalarını nəzərə almışdır. Bu sənəddə müharibə cinayətlərinə anlayış verilən zaman əsas meyar kimi 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarının (o cümlədən onlara əlavə protokolların) və digər beynəlxalq aktların normalarının və müharibənin aparılmasının digər qanun və adətlərinin ciddi pozuntuları rəhbər tutulmuşdur. Hesab edirik ki, müharibə cinayətlərinin digər cinayətlərdən fərqi, ilk növbədə ondadır ki, hüquqazidd əməl silahlı münaqişə kontekstində törədilir və onunla sıx bağlıdır. Buna görə də müharibə cinayətləri məhz beynəlxalq humanitar hüquqla sıx bağlıdır, onun inkişafı müharibə cinayətləri anlayışının da inkişafına səbəb olacaqdır. Son dövrlər

nəinki beynəlxalq müqavilələr və beynəlxalq məhkəmə praktikası ilə, həmçinin ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyi ilə də müharibə cinayətləri anlayışına geniş yanaşma konsepsiyası qeyd edilənləri bir daha təsdiq edir.

5. Müharibə cinayətləri bütövlükdə sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən əməllərin, yəni beynəlxalq cinayətlərin təsnifat qrupuna daxildir. Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrin aparılmasının beynəlxalq hüququn ümumtənzimlənmiş prinsipləri və beynəlxalq humanitar hüquq normaları ilə qorunan qaydalarının müharibə cinayətlərinin obyektı olması bu zaman xüsusi qeyd edilməlidir. Bundan başqa, müharibə cinayətlərinin bütövlükdə sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən digər beynəlxalq cinayətlərlə (təcavüz, soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlər) birgə təsnifatının və təhlilinin aparılması, o cümlədən qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi də zəruridir. Beynəlxalq tribunalların, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin, xüsusi (hibrid) məhkəmələrin, o cümlədən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin və digər regional beynəlxalq məhkəmə qurumlarının praktiki fəaliyyəti də qeyd etdiklərimizi bir daha əsaslandırır. Müharibə cinayətlərinin baş verməsi digər beynəlxalq cinayətlərin törədilməsindən sonra başlayır və ya digər beynəlxalq cinayətlərlə birgə törədilir, yaxud digər beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda burada beynəlxalq xarakterli cinayətlərin baş verməsi ehtimalları da tam qəbul ediləndir.

6. Beynəlxalq hüququn digər sahələrində olduğu kimi beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq insan hüquqları hüququ və beynəlxalq cinayət hüququnda da məsuliyyət institutu mühüm yer tutur. Beynəlxalq məsuliyyətin əsasında isə beynəlxalq hüquq və beynəlxalq adət normaları dayanır. Beynəlxalq hüquq normaları dövlətlərin cinayət-hüquqi məsuliyyətini nəzərdə tutmadığından, dövlətin məsuliyyəti cinayət-hüquqi yox, beynəlxalq hüquqi xarakter daşıyır. Dövlətin məsuliyyətinin cinayət-hüquqi tərəfi isə məhz dövlətin vəzifəli şəxslərinin məsuliyyəti ilə reallaşır və onun beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin bir hissəsidir. Beynəlxalq məsuliyyət sahəsində səmərəli tənzimləməyə nail olmaq üçün

Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsinin qəbul edilməsi zamanı orada əks olunan müddəaların müsbət xarakterinə baxmayaraq, müvafiq beynəlxalq mexanizmlərin də formalaşdırılması müəyyən edilməlidir ki, bu da nəinki beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən müharibə cinayətləri ilə mübarizədə, həmçinin silahlı münaqişələrin bütünlüklə qarşısının alınmasında əhəmiyyətli addım hesab edilə bilər.

7. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Statutunun 38-ci maddəsi ilə beynəlxalq adətin beynəlxalq hüququn mənbələri sistemində xüsusi yerini, o cümlədən beynəlxalq adətin əsas xüsusiyyətlərini (ardıcıl, davamlı, ümumi, eyni cür və uzunmüddətli olması), daha sonra, beynəlxalq hüququn digər sahələrində də adət normalarının formalaşmasını (məsələn, praktika ilə artıq insan hüquqları sferasında bir sıra hüquqazidd əməllər beynəlxalq adət hüququnun pozuntusu kimi müəyyən edilir ki, bura da soyqırımı, aparteid, köləlik, işgəncə, bir sıra insan hüquqlarının sistemik və ya kobud şəkildə pozuntuları aiddir) nəzərə alaraq qeyd edilməlidir ki, müharibə cinayətlərinə ümumi yanaşma və ona görə məsuliyyət məsələlərinin həllində, həm də onun ayrı-ayrı növlərinin genişləndirilməsində beynəlxalq adət normaları mühüm rolə malikdir. Məhz bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması və beynəlxalq məhkəmə presedentləri nəticəsində müharibə cinayətlərinə daha geniş kontekstdən yanaşılmalıdır.

8. Müharibə cinayətlərinin normativ hüquqi təsbiti, müharibə cinayətləri törədənlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, bir sözlə bu növ cinayətlərin müasir anlamda formalaşmasında beynəlxalq cinayət tribunalları əhəmiyyətli rol oynamışlar. Nürnberq tribunali ilk dəfə olaraq, müasir anlamda qəbul edilən müharibə cinayətləri termininə anlayış vermiş və onun beynəlxalq hüquqi əsaslarını möhkəmləndirmişdir. Nürnberq tribunalının nizamnaməsi, onun hökmü və qərarları beynəlxalq hüquqda fərdi cinayət məsuliyyəti prinsiplərinin tanınmasını da özündə əks etdirmişdir. Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq cinayət tribunallarının fəaliyyəti ümumilikdə müsbət qiymətləndirilməklə bərabər müharibə cinayətləri də daxil olmaqla beynəlxalq cinayətlərlə mübarizədə

əhəmiyyətli presedentlər formalaşdırmışdır. Burada beynəlxalq təşkilatların, dövlətlərin və fiziki şəxslərin məsuliyyəti ilə əlaqədar müddəalar da xeyli təkmilləşdirilməyə məruz qalmışdır. Beləliklə, beynəlxalq tribunalların fəaliyyəti, qəbul edilən qərarlar bu sahədə tənzimləmənin xüsusi əhəmiyyətini göstərdi. Ona görə də Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması və fəaliyyəti gələcəkdə ad hoc tribunalların yaradılmasına mane olmamalıdır. Bu sahədə hibrid məhkəmələrin fəaliyyəti, məsələyə fərdi yanaşma və bəzi dövlətlərin hələ də Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsində iştirak etməməsi fikrimizi əsaslandıran amillərdəndir. Bu halların olmaması isə beynəlxalq məsuliyyətdən yayınma faktlarının daha da artmasına gətirib çıxara bilər. Belə tribunalların gələcəkdə BMT və ya Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin mandatı altında formalaşdırılması praktikasından istifadə edilməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Həm də nəzərə alınmalıdır ki, bütün müharibə cinayətləri Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid edilməmiş, bundan başqa, beynəlxalq məhkəmə praktikası ilə hazırda müharibə cinayətlərinə dair daha geniş yanaşma konsepsiyası nümayiş etdirilməkdədir.

9. Beynəlxalq silahlı münaqişələrin gedişatında fiziki şəxslərə vurulmuş zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı məsələ kifayət qədər aktuallıq kəsb edir. Beynəlxalq hüququn əsas subyektləri (dövlətlər və beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar) ilə yanaşı, belə münasibətlərin subyektləri dairəsinə qeyri-ənənəvi subyektlər, yəni zərərçəkmiş fiziki şəxslər də daxil olurlar. Kompensasiyalar üzrə müharibədən sonrakı komissiyaların və s. qurumların yaradılması, onların hüquqi statusu və səlahiyyətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi vurulmuş ziyanın ödənilməsi mexanizmində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq hüquqi sənədlərin və beynəlxalq hüquq doktrinasının ətraflı təhlili silahlı münaqişə qurbanlarına dəymiş ziyanın ödənilməsi formalarının müəyyən edilməsində restitusiya, kompensasiya, satisfaksiya, həmçinin qarantiyalar və təkrarən baş verməməyə zəmanət verilməsi formalarından istifadə edilməsini qeyd etməyə tam şəkildə əsas verir. Bu formaların müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsində isə qarşılıqlı əlaqələndirmənin və tamamlandırmanın aparılması həmin sferada qəbul edilmiş bəzi

beynəlxalq sənədlərin təsir gücünün artırılmasını və ya yeni beynəlxalq müqavilələr şəklində qəbul edilməsini zəruri edir.

10. Dövlətlərin fiziki şəxslər qarşısında beynəlxalq məsuliyyəti tanınır, yəni, fiziki şəxs ona dəymiş ziyanın ödənilməsi haqqında tələblərini hüquq pozucusu olan dövlətə qarşı tam formada irəli sürə bilər. Lakin bu hüququn realizəsi ilə bağlı müəyyən çətinliklər həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə ciddi problem olaraq qalmaqdadır: fiziki şəxslərə müharibələr nəticəsində vurulmuş zərərlərin ödənilməsinə dair iddialarına beynəlxalq və milli məhkəmə orqanlarında baxmağa imkan verən xüsusi universal beynəlxalq konvensiyalar hələ də qəbul edilməmişdir; bu istiqamətdə daimi əsaslarla fəaliyyət göstərən beynəlxalq institusional mexanizmlər formalaşdırılmamışdır (halbuki belə təsisatlar fiziki şəxslərə vurulan ziyanın ödənilməsi üzrə effektiv təşkilati mexanizmlər rolunda çıxış edə bilər); bu istiqamətdə beynəlxalq məhkəmə praktikası zəifdir; dövlətlər beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərindən kifayət qədər yayınırlar; və s. Hazırda bəzi beynəlxalq məhkəmə təsisatlarının (məsələn, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi və s.) kifayət qədər yüklü olması, o cümlədən onun məhdud üzv-dövlətləri əhatə etməsi qeyd edilən beynəlxalq təsisatın yaradılmasını aktuallaşdırır ki, burada da dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün digər beynəlxalq məhkəmələrə müraciətin fərqli qaydalarının müəyyən edilməsi (məsələn, birbaşa müraciət imkanı və s.) reallaşdırılmalıdır. Qərarların icrası prosesinin də həyata keçirilməsində həmin qurumlara müvafiq səlahiyyətlərin verilməsi müəyyən edilməlidir. Qeyd edilənlər dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinin müddəaları ilə heç bir ziddiyyət təşkil etmir, əksinə beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipinin reallaşmasına ciddi dəstək verməklə, beynəlxalq məsuliyyət institutunun tam reallaşmasına gətirib çıxaracaqdır.

11. Müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili implementasiyasının əsas vasitəsi milli cinayət qanunvericiliyidir. Bütövlükdə, beynəlxalq cinayət hüququ sferasında beynəlxalq müqavilələr və ümumtəanmış prinsip və normalar dövlətləri həmin norma və prinsiplərin göstərişlərinə riayət

etməklə bağlı öz milli cinayət qanunvericiliklərində zəruri əlavə və dəyişikliklərin edilməsini tələb edir. Beynəlxalq cinayət hüququ normaları müəyyən edir ki, beynəlxalq müqavilələri implementasiya edən dövlətdaxili normativ-hüquqi aktlar təkcə müəyyən əməllərin cinayət kimi tanınmasına yox, həmçinin məhkəmələrə müvafiq əməllər üzərində səlahiyyət (yaxud yurisdiksiya) verən müddəaları nəzərdə tutsun. Belə ki, milli məhkəmələr konkret məsələlərlə bağlı dəqiq müəyyən edilmiş qanunvericilik normaları olmadan işlərə baxmaqda çətinlik çəkirlər. Bu isə Azərbaycan Respublikası praktikasında cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyə beynəlxalq hüquq normalarının birbaşa tətbiqetmə imkanlarını müəyyən edən normaların daxil edilməsini şərtləndirir.

12. Beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində implementasiyasının əsasında əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10, 12, 148 və 151-ci maddələri dayanır. Belə ki, əgər 148.II maddə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini onun qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edirsə, 151-ci maddə isə üstünlüyü beynəlxalq müqavilələrə verir. Daha sonra, insan hüquqlarına münasibətdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin müddəaları da xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, bu zaman da birbaşa beynəlxalq müqavilələrə istinad olunma təcrübəsi yüksək qiymətləndirilməlidir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsinin məzmununun da bir qədər dəqiqləşdirilməsi zəruridir. Həmin maddədə “beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipi və normaları” ifadəsinin işlədilməsi daha məqsədsəhmüvafiq olardı. Belə ki, müharibə cinayətləri də daxil olmaqla beynəlxalq cinayətlər beynəlxalq hüquq və adət normalarından başqa, beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipi və normalarının pozulması ilə də törədilə bilər ki, bu sahədə də çoxsaylı beynəlxalq praktika mövcuddur. Başqa sözlə desək, bu digər sahələrdə olduğu kimi, müharibə cinayətləri də daxil olmaqla bütün beynəlxalq cinayətlərlə mübarizədə beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsiplərinin rolunu və onlardan praktik tətbiqetmədən istifadənin tam hüquqi əsaslarını müəyyən edəcəkdir.

13. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun müharibə cinayətlərini təsbit edən 8-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin XVII fəslə ilə müqayisəli şəkildə analizi belə bir müddəanı irəli sürməyə əsas verir ki, müharibə cinayətlərinin demək olar ki, bütün növləri Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə ümumi mənada daxil edilmişdir. Bununla belə, Roma Statutunda təsbit edilən bəzi müharibə cinayətləri Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müstəqil tərkib kimi ayrılmamışdır. Bu da həmin əməllərin təsvirində müəyyən problemlər və qarışıqlıqlar yarada bilər. Lakin müharibə cinayətləri ilə mübarizənin beynəlxalq əməkdaşlıq sferasında əhəmiyyətini nəzərə alaraq onların müstəqil tərkib kimi verilməsi, o cümlədən cinayət qanunvericiliyində bir sıra zəruri əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqsədmüvafiqdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi nəinki Azərbaycan Respublikası cinayət hüquq sisteminin inkişafına, həm də beynəlxalq arenada Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun daha da artmasına, Azərbaycan Respublikasının imzalanmış beynəlxalq müqavilə və razılaşmalara əsasən cinayətkarlıqla beynəlxalq mübarizədə öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin effektiv şəkildə realizəsinə şərait yaradar, nəhayət digər sahəvi qanunvericiliklərə də müsbət təsir edər.

14. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq hüquq normalarına birbaşa münasibət bildirilməsi daha da dəqiqləşdirilməli və təkmilləşdirilməlidir. Başqa sözlə desək, beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində tətbiqinin bir qədər sadə yolu müəyyən edilməlidir. Bundan başqa, Cinayət-Prosesual və Mülki-Prosesual Məcəllələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində də İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna münasibət bildirilməsi zəruri olardı.

15. Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutuna qoşulmaqla, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə üzv olması hər zaman beynəlxalq hüququn prinsip və normalarını rəhbər tutan bir dövlət kimi zəruridir. Beynəlxalq

Cinayət Məhkəməsinin Statutuna qoşulmaq Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinin məhdudlaşdırılması demək deyildir, əksinə beynəlxalq cinayətlərlə mübarizədə böyük imkanların verilməsi, cinayət-hüquqi tətbiqetmə, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə presedentlərindən istifadə praktikasının inkişaf etdirilməsidir. Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə üzv olması beynəlxalq cinayətlərlə mübarizədə dövlətimiz üçün əhəmiyyətli təminatlar verməklə bərabər, onun cinayətkarlıqla mübarizə üzrə beynəlxalq mövqeyinə də müsbət təsir edər və milli cinayət qanunvericiliyinin daha da inkişafına gətirib çıxara bilər.

16. Ermənistana münasibətdə, törətdiyi beynəlxalq cinayətlərə görə ayrıca beynəlxalq cinayət tribunalının yaradılması artıq beynəlxalq ictimaiyyətin tam diqqət mərkəzinə çıxarılmalıdır. Ermənistan həm Birinci Qarabağ Müharibəsi, həm də İkinci Qarabağ Müharibəsində beynəlxalq hüququn bütün normaları üzrə mübahisəsiz qaydada beynəlxalq hüquq pozucusu dövlətdir ki, bu da onun beynəlxalq hüququn subyektı kimi beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi zəruriliyini tam şəkildə əsaslandırır. Eyni zamanda, Ermənistan XX əsrin ən ağır faciələrindən olan Xocalı soyqırımını törətmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, bütün bu cinayətlər yetərinəcə sübuta yetirilsə də, Ermənistan tərəfi hələ də layiqli cəzasını almamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, Xocalı soyqırımını təsadüfi olmamış, uzun müddət ərzində Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımını siyasətinin davamıdır. Bundan başqa, demək olar ki, müharibə cinayətlərinin bütün növləri Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilmişdir. Beləliklə, Ermənistan dövlətinin törətdiyi beynəlxalq cinayətlərlə bağlı ayrıca beynəlxalq tribunalın yaradılması istiqamətində heç bir nəzəri və praktiki problem yoxdur, əksinə bu istiqamətdə kifayət qədər beynəlxalq praktika da vardır. Eyni zamanda, bu beynəlxalq cinayət tribunalının yaradılması dövlətlərin məsuliyyəti ilə əlaqədar beynəlxalq hüquq yaradıcılığına da xeyli töhfə vermiş olardı.

17. Ermənistan dövlətinin Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlərə, o cümlədən müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyəti iki istiqamətdə müəyyən edilməlidir: Ermənistan dövlətinin məsuliyyəti və bu cinayətləri törədən fiziki şəxslərin məsuliyyəti. Hər iki məsuliyyət istiqaməti bir-birilə sıx bağlıdır və biri-birini tamamlayır, müvafiq beynəlxalq hüquq və adət normalarına, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə praktikasına tam şəkildə uyğundur. BMT və ya Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin mandatı altında yaradılacaq beynəlxalq cinayət tribunalı fiziki şəxslərin məsuliyyəti ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına qarşı vurulmuş ziyana görə Ermənistanın məsuliyyəti, o cümlədən dəymiş ziyanın ödənilməsi forması və üsullarının seçilməsi məsələsinin həll edilməsi səlahiyyətinə də malik olmalıdır.

18. Ermənistan dövləti tərəfindən törədilən müharibə cinayətləri də daxil olmaqla bütün beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət məsələlərini müəyyən edərkən, hələ sovetlər birliyi dövründə, xüsusən Ermənistanda yaşayan Azərbaycanlıların sonuncu deportasiyasını əks etdirən – XX əsrin 80-ci illərinin sonundan Ermənistanın öz dövlət müstəqilliyini elan edən XX əsrin 90-ci illərinin əvvəllərinə qədər olan dövrdə törədilən bütün beynəlxalq cinayətlərə görə - soyqırımı, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə görə məsuliyyət məsələləri də hökmən nəzərə alınmalıdır. Ermənistan XX əsrin 90-cu illərinin əvvəllərindən müstəqilliyini elan etdikdən sonra bu cinayətləri daha da gücləndirmiş və genişləndirmişdir. Bu isə həmin cinayətlərin davam edən cinayətlər kimi xarakterizə edilməsi ilə müəyyən edilməlidir. Qədim Azərbaycan şəhəri olan, hazırda isə Ermənistanın paytaxtı İrəvan da daxil olmaqla, Qərbi Azərbaycan ərazilərində hələ sovetlər birliyi dövründə müharibə cinayəti kimi müəyyən edilən mədəni irsə qarşı törədilən hüquqa zidd hərəkətlər hazırda da həmin ərazilərdə kobud və sistematik formada dövlət səviyyəsində davam etdirilir.

19. Ermənistan dövləti tərəfindən törədilmiş beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətinin müəyyən edilməsinin ilkin əsasının realizəsi Azərbaycan Respublikası ərazilərində müxtəlif beynəlxalq

cinayətlər törətməkdə təqsirləndirilən şəxslərin 2023-cü ilin sonlarından Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları tərəfindən istintaqa cəlb edilməsi olmuşdur. Proses beynəlxalq cinayət hüququnun mühüm prinsipi olan universal yurisdiksiya prinsipi əsasında həmin şəxslər üzərində məhkəmə prosesinin müəyyən edilməsi, daha sonra, həm Birinci Qarabağ Müharibəsi, həm də İkinci Qarabağ Müharibəsində, daha sonra antiterror əməliyyatları nəticəsində törədilən cinayətlərə görə hazırda Ermənistanda olan və uzun müddət Ermənistanda mühüm dövlət vəzifələrində çalışan şəxslərin məsuliyyətə cəlb etdirilməsi ilə davam etdirilməlidir. Bu prosesin təmin edilməsinə dəstək verilməsi Ermənistanın mühüm beynəlxalq öhdəliklərindəndir. Fərdi məsuliyyət prinsipi və universal yurisdiksiyanın təmin edilməsi Ermənistanın dövlət kimi beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətini müəyyən edərək dəymiş ziyanın ödənilməsi üzrə Ermənistan və Azərbaycan Respublikasından ibarət ikitərəfli qurumun yaradılması ilə də həyata keçirilə bilən (bu təcrübə dünyada mövcud olmuşdur, məsələn, iki dövlət arasında dəymiş ziyanın ödənilməsi üzrə Eritreya - Efiopiya Tələb Komissiyası və s.) Komissiyanın əsas vəzifələrindən biri uzun müddət müxtəlif beynəlxalq cinayətlər törədərək Ermənistanda və başqa xarici ölkələrdə olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilərək obyektiv məhkəmə prosesi üçün Azərbaycan Respublikasına verilməsindən, Azərbaycan Respublikasına dəymiş ziyanın müəyyən edilərək ödənilməsinin tənzimlənməsindən, nəhayət ikitərəfli dövlət münasibətlərinin normallaşdırılması üzrə gələcək əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarət olmalıdır. Qeyd edilən müddəa bundan əvvəl müəyyən edilmiş 15 və 16-cı elmi müddəalarla heç bir ziddiyyət təşkil etmir və əksinə onu daha da inkişaf etdirir. Bundan başqa, hazırda istintaqa cəlb edilmiş şəxslər üzərində məhkəmə prosesinin qurulması üzrə qəbul edilən məhkəmə qərarları beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən hörmət edilərək universal yurisdiksiya prinsipi əsasında presedent kimi tanınmalıdır. Bu bilavasitə mövcud hibrid məhkəmələrin təcrübəsindən irəli gəlir.

20. Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına vurduğu maddi ziyanı ödəməsi müharibə cinayətlərinə və digər beynəlxalq

cinayətlərə görə məsuliyyətinin tərkib hissəsidir. Eyni zamanda, uzun müddət işğal dövründə Azərbaycan Respublikası ərazilərində digər beynəlxalq xarakterli cinayətlər də törədilmiş və bu da Ermənistanın beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin tərkib hissəsidir. Qeyd edilənlər isə Ermənistanın məsuliyyətinin müəyyən edilməsinə həm də məcburi köçkünlərin “şərəfli və təhlükəsiz qaydış hüququ”ndan irəli gələn ziyanlar, əldən çıxmış faydaların da nəzərə alınması ilə davam etdirilməlidir. Azərbaycanın qərb zonasını Naxçıvanla birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin hələ də Ermənistan tərəfindən açılmaması isə beynəlxalq müqavilə normaları ilə yanaşı, beynəlxalq adət normalarının da pozulması hesab edilməklə (burada tarixlik amili, dövlətin öz ərazisi ilə əlaqə saxlamasının zərurliyi və buna şərait yaradılması, bu sahədə geniş beynəlxalq təcrübənin olması və s.) onun beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin növbəti hissəsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla əlaqələndirilməlidir ki, müasir dövrdə müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlbətmənin nəzəri və praktiki problemləri istiqamətində beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının (Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin) qarşılıqlı təhlilində kompleks elmi tədqiqat aparılmamışdır. Burada isə dissertasiya səviyyəsində kompleks xarakterli ilk elmi-tədqiqat həyata keçirilmişdir, hansında ki, beynəlxalq və dövlətdaxili səviyyədə müharibə cinayətlərinin konseptual anlayışı və inkişaf elementləri işlənilib hazırlanmış, müharibə cinayətləri törədən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlı müasir beynəlxalq hüquqda mövcud olan nəzəri-hüquqi, həmçinin bu istiqamətdə beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq edən beynəlxalq məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində meydana çıxan problemlərin həlli yolları müzakirə edilmiş, müharibə cinayətlərinin qurbanları olan şəxslərin onlara dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı beynəlxalq məhkəmə orqanlarına müraciət imkanları ətraflı təhlil edilmişdir. Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında bu mövzu üzrə ayrı-ayrı istiqamətlərə həsr edilmiş elmi araşdırmalar olsa da, bunlar vahid-bütöv bir istiqamətdə deyil, sadəcə elmi-məqalə, monoqrafiya, dərslik və s. üzrə aparılmışdır.

Hazırkı tədqiqat üzrə bütün xarici və yerli araşdırmalar ümumiləşdirilmiş, onlara ayrı-ayrı istiqamətlərdə müqayisəli şəkildə müasir baxışdan yanaşılaraq təhlillər aparılmışdır. Daha sonra, müharibə cinayətləri konsepsiyası beynəlxalq cinayət hüququnun beynəlxalq hüququn müstəqil sahəsi olması nöqteyi-nəzərindən əsaslandırılır, beynəlxalq cinayət hüququnun beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq hüquqda məsuliyyətlə sıx qarşılıqlı əlaqələri təhlil edilir. Müəllif tərəfindən müharibə cinayətlərinə dair Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində mövcud olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması, beynəlxalq cinayət hüququ normaları əsasında Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində zəruri əlavə və dəyişikliklərin həyata keçirilməsi təklif edilmişdir. Ermənistanın törətdiyi müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin tam şəkildə əsaslandırılması və məsuliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də beynəlxalq praktikaya müraciət edilməklə aparılmışdır.

Elmi yeniliyin digər bir tərəfi isə ondan ibarətdir ki, tədqiqat qeyd edilən istiqamətlərdə geniş beynəlxalq müqavilə praktikasının, beynəlxalq adət normalarının, beynəlxalq tribunal və məhkəmə orqanlarının təsis aktları və qərarlarının, müxtəlif dövlətlərin milli cinayət qanunvericiliklərinin və hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyinin müqayisəli analizi əsasında aparılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işi üzrə müharibə cinayətləri anlayışına yeni yanaşılmaqla, müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlbətmə kimi bir sıra müasir nəzəri və praktiki problemləri qabartmaqla beynəlxalq cinayət hüququnda bu və digər aktual məsələlərə daha çox diqqət yetirilməsinə və əsaslı nəticələrin irəli sürülməsinə nail olunmuşdur. Tədqiqat işinin əsas müddəaları və nəticələri həmçinin milli cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə, xüsusilə də cinayət hüquq sferasında beynəlxalq hüquq normalarının müddəalarının nəzərə alınmaqla inkişafına mühüm töhfə olacaqdır.

Müəllif müvafiq sferada yeni yanaşma və konsepsiyaların formalaşdırılmasını, məsuliyyətə cəlbətmə prosesinin hazırkı

problemlərini göstərməklə onların aradan qaldırılması yollarını, silahlı münaqişə qurbanlarının onlara dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsi üçün beynəlxalq məhkəmə orqanlarına müraciət imkanlarının reallaşdırılmasını, bu sahədə milli qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsini, məhkəmələr tərəfindən işlərə baxılması zamanı beynəlxalq hüquq normalarına daha çox istinad edilməsini və s. təklif edir. Bundan başqa, Ermənistanın törətdiyi müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin əsaslandırılması və məsuliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi zamanı da dissertasiya tədqiqatı kifayət qədər aktualıq kəsb edir.

Daha sonra, tədqiqat işindən cinayət hüququ, cinayət prosessual hüquq, beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq cinayət hüququ və s. üzrə tədris prosesində, gələcək elmi tədqiqatlarda, həmçinin beynəlxalq və milli məhkəmələrdə işlərə baxılması praktikası, hüquqi yardım göstərilməsi işlərində və s. geniş istifadə oluna bilər.

Tədqiqat nəticələrinin aprobasiyası. Tədqiqat işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə edilərək əsas müdafiəyə çıxarılması tövsiyə edilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları müxtəlif ölkələrin (Azərbaycan Respublikası, Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və s.) nüfuzlu elmi jurnallarında və beynəlxalq elmi konfrans materiallarında azərbaycan, ingilis və rus dillərində dərc edilmişdir.

Tədqiqatın strukturu giriş, beş fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə dərəcəsi təhlil edilir, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları müəyyən edilir, elmi yeniliyi əsaslandırılır, nəzəri və

praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobeasiyası və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “Beynəlxalq hüquqda müharibə cinayətləri anlayışının formalaşması və əsas xüsusiyyətləri” adlanır və beş paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqrafta “müharibə cinayətləri” anlayışının formalaşmasının tarixi aspektləri” təhlil edilir.

Beynəlxalq cinayət hüququ üzrə əksər mütəxəssislər hesab edirlər ki, müharibə cinayətləri tarixin özü qədər qədimdir. Lakin müharibədəki normaları pozduğuna görə xüsusi cəza tədbirləri tətbiq etmək konsepsiyası və bu istiqamətdə hüquqi məsələlər qədim tarixi köklərə malik deyildir. Əsas məqsəd isə insani qaydalara əməl etmək və müharibə qaydalarına əməl etməmək yox, müharibəni qalibiyyətlə başa vurmaq olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq baş verən tarixi hadisələr nəticəsində beynəlxalq humanitar hüququn ilkin prinsip və elementləri də formalaşırdı. Belə ki, Qədim Misirdə müharibə aparılması zamanı hətta bir sıra qaydalara əməl edilməsi fikri və mədəniyyəti möhkəmlənmişdi (məsələn, əsirlərin azad edilməsi, xəstələrin müalicəsi, ölmüşlərin dəfn edilməsi, hətta qonağın düşmənlə olsa belə, onun məhv edilməsinin qadağan edilməsi və s.)⁴⁹.

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi əsərlərində sülhün bərpa olunmasını münasibətlərin formalaşmasının əsası kimi izah edir, başqa əraziləri işğal etməməyi, müharibə və zorakılıqları tamamilə aradan qaldırmağı vacib sayır, dinc əmin-amanlıq şəraitində yaşamağa və insan hüquqlarına xüsusi önəm verirdi. Artıq XV əsrdən başlayaraq, müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etmə, cəzalandırma kimi ideyalar formalaşmağa başladı. İlk belə presedent kimi 1474-cü ildə keçirilmiş Baden hersoqluğundakı Breyzax şəhərinin qubernatoru Peter fon Hagenbaxın məhkəmə prosesi əhəmiyyətli rol oynamışdır. O vaxtdan, beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında bu məhkəmə prosesi tez-tez beynəlxalq ad hoc məhkəmələrin və ya beynəlxalq səviyyəli

⁴⁹ Развитие и принципы международного гуманитарного права. Международный Комитет Красного Креста. Москва, МККК, 2000, с. 13.

istintaq prosesinin və daimi fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin bir nüminəsi olaraq göstərilir.

1648-ci il Vestfal sülhü beynəlxalq hüquqda məsuliyyət, beynəlxalq müqavilələrin yerinə yetirilməsi, insan hüquqları, humanitar hüquq və s. istiqamətlərdə kifayət qədər yeniliklər gətirdi. Məşhur holland hüquqşünası Hüqo Qrotsi özünün “Müharibə və sülh hüququ haqqında” əsərində müharibə hüququnun əsaslandırılması ideyaları ilə yanaşı, sülhü də xalqların əsas hüquqlarından biri kimi qeyd edilirdi. İsveçrə hüquqşünası Emmer de Vattelın və fransız filosofu Jan Jak Russonun da əsərlərində bu sahədə mütərəqqi fikirlər əks olunmuşdur. Müharibə cinayətləri termini ilk dəfə Franz Liberin ABŞ-ın Dövlət Müharibə katibi Edvin Stanton 1865-ci ildə göndərdiyi məktubunda işlədilmişdi. Bir qədər sonra bu terminə 1870-ci illərdə Coan Kaspar Blünçlinin və 1906-cı ildə Lassa Oppenheimin klassik traktatında da rast gəlinir. Coan Kaspar Blünçlinin “Müasir hərbi hüquq” kitabının əsas müddəaları 1899 və 1907-ci il Haaqa konfranslarının əsasını təşkil etmişdir. Sonradan isə bu istiqamətlər XX əsrin əvvəllərində L.Oppenheim tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Bu dövrdə qəbul edilən Müharibə dövründə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında 1864-cü il tarixli Cenevrə Konvensiyası, hərbi əməliyyatların aparılmasının qadağan edilmiş metod və vasitələri haqqında normalar kimi isə 1899 və 1907-ci il Haaqa konvensiyaları mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. XX əsrin 20-ci illərində qəbul edilmiş bir sıra sənədlər də bu zaman xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, Müharibədən milli siyasət aləti kimi istifadəni rəsmən qadağan edən 1928-ci il tarixli Brian-Kelloq Paktı, Müharibədə boğucu, zəhərləyici və digər buna oxşar qazların və bakterioloji vasitələrin tətbiq edilməsinin qadağan edilməsi haqqında 1925-ci il tarixli Cenevrə Protokolu, 1929-cu il tarixli Hərbi əsirlərlə rəftara dair Cenevrə Konvensiyası və s. Müharibə cinayətləri və onunla mübarizə məsələləri özünün ən əhəmiyyətli hüquqi əsaslarına isə 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının qəbul edilməsi ilə nail olunmuşdur. Sonradan qəbul edilmiş digər mühüm beynəlxalq sənədlər, yaradılan beynəlxalq tribunallar və Beynəlxalq

Cinayət Məhkəməsi ilə isə əməli hüquqi və praktiki fəaliyyət davam etdirilmişdir.

İkinci paraqrafda “müharibə cinayətləri” anlayışının beynəlxalq hüquqi baxımdan təhlili aparılmışdır.

Müharibə cinayətləri spesifik kateqoriya hesab olunmaqla beynəlxalq humanitar və beynəlxalq cinayət hüququnun ayrılmaz sıx qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirir. Müharibə cinayəti mahiyyət etibarilə, silahlı münaqişə iştirakçıları və mülki əhalinin maraqlarının müdafiəsini hədəfləyən beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasıdır ki, burada beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri xüsusi önəm kəsb edir və bu da onun iki mühüm istiqaməti (Haaqa hüququ və Cenevrə hüququ) ilə birbaşa əlaqədardır.

Beynəlxalq cinayət hüququnda müharibə cinayətləri kimi müəyyən edilmiş bütün cinayətlər beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərində və beynəlxalq humanitar hüquqda müəyyən edilmiş beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrinin aparılmasının qayda və qanunlarına qəsd edir. Bu zaman beynəlxalq adət normaları da mühüm yer tutur. İlk dəfə öz əksini 1899-cu il tarixli Quruda müharibənin qanun və adətləri haqqında II Haaqa Konvensiyasının preambulasında tapan və F.Martens tərəfindən irəli sürülən düzəlişlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müharibə qanunlarının ən təkmil beynəlxalq normaları qəbul olunana qədər mülki əhali və döyüşən tərəflər sivilizasiyalı millətlər arasında müəyyən olunmuş adətlərdən, habelə insanlıq qanunları və ictimai şüurun tələblərindən irəli gələn beynəlxalq hüququn prinsiplərinin müdafiəsi və təsiri altında müdafiə olunurlar.

Beynəlxalq hüquq normalarının təhlili müharibə cinayətlərinin aşağıdakı bir sıra növlərini tam şəkildə fərqləndirməyə imkan verir: beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrdə 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının ciddi pozuntuları; beynəlxalq silahlı münaqişələrin aparılmasına dair digər norma və qaydaların pozulması (beynəlxalq adətlər də daxil olmaqla); qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrdə 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının ciddi pozuntuları; qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrin aparılmasına dair digər norma və qaydaların

pozulması (beynəlxalq adətlər də daxil olmaqla). Sonda xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilənlərlə bərabər, eyni zamanda, ümumi mənada beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsipləri ilə əhatə oluna bilən və bu sferaya aid olunan qaydaların pozulması da birbaşa olaraq müharibə cinayətləri kateqoriyasına daxil olunmalıdır. Bu isə müharibə cinayətləri anlayışına daha geniş kontekstdən yanaşılmanı tam haqlı olaraq əsaslandırır və bu cinayətləri törədən şəxslərin beynəlxalq məsuliyyətdən kənarda qalmasına imkan vermir.

Üçüncü paraqrafda müharibə cinayətlərinin beynəlxalq hüquq normalarında təsbiti məsələləri təhlil edilir.

Bu istiqamətdə ilk növbədə, Müharibə dövründə yaralılardan və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında 1864-cü il tarixli Cenevrə Konvensiyası, Müharibə hərəkətlərinin aparılmasının metod və vasitələrinin rəqləmətləşdirilməsi haqqında 1868-ci il tarixli Sankt-Peterburq Bəyannaməsi, müharibə hərəkətlərinin aparılması və şəxslərlə rəftar qaydalarını müəyyən edən 1874-cü il Brüssel Bəyannaməsi əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Daha sonra, 1899-cu il Konvensiyalarını yeni normalarla zənginləşdirən 1907-ci il tarixli 13 Haaqa konvensiyaları da xüsusi qeyd edilməlidir.

Bundan başqa, 11 dekabr 1946-cı ildə BMT Baş Assambleyasının birinci sessiyasının qətnaməsində Nürnberq və Tokio beynəlxalq tribunallarının nizamnamələrinin sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərin məəcəllələşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaması xüsusilə vurğulanmışdır. Sonradan isə Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə tribunalların fəaliyyəti bu istiqamətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra qəbul edilmiş 1949-cu il tarixli dörd Cenevrə konvensiyasından hər biri hərbi əməliyyatların aparılmasının qayda və qanunlarının ciddi pozuntuları ilə bağlı öz siyahısını müəyyən edir, hansılar ki, hazırda beynəlxalq hüquqda birmənalı şəkildə müharibə cinayətləri kimi qiymətləndirilir.

Müasir beynəlxalq hüquqda müharibə cinayətlərinin beynəlxalq hüquqi bazasının formalaşması və inkişafında əsas mexanizm kimi çıxış edən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma

Statutunun Nizamnaməsində, xüsusən 8-ci maddədə müharibə cinayətləri anlayışı, növləri, tətbiq edilən hüququn hədləri, beynəlxalq və milli yurisdiksiyanın həyata keçirilməsinin ümumi prinsipləri, həmçinin beynəlxalq cinayət hüququnun prinsipləri təsbit edilmişdir.

Eyni zamanda, burada beynəlxalq adət normalarının qeyd edilməsi də çox əhəmiyyətli olardı. Bu dövlətlərin məsuliyyətini daha da artırır. Bu həm də onunla əsaslandırıla bilər ki, dövlətlər bəzən qəsdən müvafiq beynəlxalq konvensiyalarda iştirak etmirlər. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsiplərindən biridir. Ona görə də, müvafiq beynəlxalq konvensiyalarda iştirak etməmə onları məsuliyyətdən azad edə bilməz. Bu zaman beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulmasının ümumi şəkildə insan hüquqlarının pozulması kimi qəbul edilməsi tam əsaslıdır və qəbul ediləndir. Eyni zamanda, dövlətlər tərəfindən beynəlxalq müqavilələrdə iştirak edilməyərək müəyyən beynəlxalq cinayətlər törədilməsi də fərdləri və dövlətləri beynəlxalq məsuliyyətdən yayındıra bilməz, əksinə bu həmin dövlətlərin beynəlxalq təhlükəsizlik üçün daha təhlükəliliyindən xəbər verir. Burada bir ciddi məqam da ondan ibarətdir ki, adət normaları bu sahədə beynəlxalq müqavilə normalarındakı mövcud boşluğu nəinki aradan qaldırır, eyni zamanda, yeni beynəlxalq normayaradıcılıq üçün əhəmiyyətli müsbət təsir edir.

Dördüncü paragrafda müharibə cinayətlərinin beynəlxalq cinayətlər sistemində yeri məsələləri müqayisəli şəkildə araşdırılır.

Tədqiqatda müharibə cinayətləri təcavüz, soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilir, ümumi və fərqli xüsusiyyətlər müəyyən edilir.

Müharibə cinayətləri sülhə və bütün bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qarşı cinayətlərin mənşə qrupudur (və ya beynəlxalq ümumi hüquq üzrə cinayətlərdir). Beynəlxalq normativ sənədlərə əsasən əməli beynəlxalq cinayət kimi kateqoriyalasdırmaq üçün onun bütövlükdə global təhlükəsizliyə təsir etməsi və beynəlxalq sülh

üçün təhdid yaratması əsas faktordur. Fikrimizcə, beynəlxalq qanunçuluq və hüquq qaydası beynəlxalq cinayət hüququ üzrə bütün cinayətlərin ümumi obyektidir.

Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq cinayətlər sistemində yeri barədə təhlillər ümumiləşdirilib belə qənaətə gəlinir ki, müharibə cinayətləri sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qarşı beynəlxalq cinayətlər sistemində müstəqil yer tutur. Digər beynəlxalq cinayətlərdən fərqli olaraq, müharibə cinayətləri yalnız silahlı münaqişə zamanı törədilir, yəni beynəlxalq və ya qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişənin mövcudluğu digər beynəlxalq cinayətlərin vacib şərti olmasa da müharibə cinayətinin əsas şərtidir. Bu isə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar məsələlərdə ümumi yanaşma ilə yanaşı, xüsusi halların da nəzərə alınmasını şərtləndirir. Bundan başqa, ayrı-ayrı geniş növləri ilə kifayət qədər əhatəliliyi də müharibə cinayətlərini digər cinayətlərdən fərqləndirir və təsnifatının aparılmasını zəruri edir. Müharibə cinayətlərinin digər beynəlxalq cinayətlərlə birlikdə törədilməsi isə problemə ümumi və xüsusi yanaşılmanı, nəhayət, beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin birlikdə götürülməsini zəruri edir.

Beşinci paragrafda müasir dövrdə müharibə cinayətlərinin spesifik xüsusiyyətləri və cinayət-hüquqi təbiəti təhlil edilir.

Müharibə cinayətlərinin cinayət-hüquqi xarakteristikasının verilməsi onun 4 tərkib elementinin təhlilini də tələb edir: cinayətin obyekt, cinayətin obyektiv cəhəti, cinayətin subyekt, cinayətin subyektiv cəhəti.

Bütün bəşəriyyət üçün sülhün və təhlükəsizliyin təmini edilməsinə yönəlmiş ictimai münasibətlər müharibə cinayətlərinin əsas obyektidir. Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrinin aparılmasının qaydalarına riayət etməyə yönəlmiş ictimai münasibətlər müharibə cinayətlərinin ikinci dərəcəli obyekt hesab edilir. Müharibə cinayətlərinin əlavə obyekt kimi vətəndaşların həyatı, sağlamlığı, əmlakı, tibbi təyinatlı obyektlər və s. çıxış edir. Buna bütün dövlətlərin qanunvericiliyində də demək olar ki, eyni yanaşma tətbiq edilir.

Müharibə cinayətinin obyektiv tərəfi onun növbəti əlamətləri ilə səciyyələnir: hərəkət və ya hərəkətsizlik, zaman və məkan, vəziyyət, üsul, cinayətin törədilməsinin alət və vasitələri. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, müharibə cinayətləri kateqoriyasına aid əməllərin siyahısı adətən beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilir. Müharibə cinayətlərinin törədilməsi üsulları genişdir, burada müxtəlif metodlar və vasitələr istifadə olunur.

Müharibə cinayətinin subyektiv tərəfi təqsirin forması ilə səciyyələnir. Cinayətin subyektiv hərəkətin ehtimal edilən nəticələrinin əvvəlcədən olmasını dərk edir. Əməldə cinayət qanunu ilə müəyyən edilən subyektiv əlaməti olmadıqda cinayət tərkibi mövcud olmur. Şəxs yalnız o zaman müharibə cinayətinin törədilməsində və ya onun törədilməsinin təşkilində (maliyyələşdirmə, təhrikçilik və s.) təqsirli hesab edilə bilər ki, bu əməllər birbaşa və ya dolaylı niyyətlə bağlıdır və şəxs öz əməllərinin qanunsuzluğunu anlayır və ya bu əməlin edilməsinə şüurlu olaraq gedir, amma onun qanunsuzluğu haqqında yanıla və ya əmri yerinə yetirə bilər. Ehtiyatsızlıq institutu müharibə cinayətlərinin törədilməsində cinayət hüququnun normaları ilə nəzərdə tutulmamışdır və bu cinayətlərin xarakterinə görə onları ehtiyatsızlıqdan törətmək praktiki olaraq mümkün deyildir.

Müharibə cinayətlərinin tərkibi formal xarakter daşıyır, yəni şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün nəticələrin baş verməsi tələb olunmur. Bütövlükdə, müharibə cinayətlərinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlili bu istiqamətdə mühüm beynəlxalq konvensiyaların, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə təcrübəsinin qarşılıqlı əlaqəsində özünün tam məzmun xarakterinə malik olmuş olur, eyni zamanda, müharibə cinayətləri anlayışı daha da genişləndirilir. Artıq belə beynəlxalq məhkəmə qərarları çoxdur və bunların hüquq tətbiqetmə prosesində nəzərə alınması müharibə cinayətləri ilə beynəlxalq mübarizədə səmərəlilik nöqteyi-nəzərindən kifayət qədər müsbət qiymətləndirilməlidir.

İkinci fəsil “Müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin müəyyən edilməsi və əsas istiqamətləri” adlanır və 3 paragrafdan ibarətdir.

Birinci paraqrafda müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi problemi təhlil edilir.

Müharibə cinayətləri üzrə məsuliyyət beynəlxalq cinayət hüququ normalarının tətbiqinin iki üsulunu müəyyən edir: dolayı (beynəlxalq cinayət hüququna uyğun olaraq milli cinayət qanununun norması tətbiq edilir və ya milli norma beynəlxalq hüquq sənədinə göndərmə edir); bilavasitə (milli hüquq tətbiq edici və ya beynəlxalq orqan birbaşa olaraq beynəlxalq cinayət hüququnun normasının özünü tətbiq edir).

Müharibə cinayətləri haqqında beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericilik vasitəsilə dolayı yolla tətbiqi müxtəlif dövlətlərin milli cinayət-hüququ sistemlərini obyektiv şəkildə yaxınlaşdırır və cinayətkarlıqla mübarizədə daha səmərəli hesab edilir. Qeyd edilənlər müharibə cinayətlərinə qarşı mübarizədə dövlətlərin öhdəliklərinə tam uyğundur, milli qanunvericiliklər arasında kolliziyalı aradan qaldırmaqla bərabər, beynəlxalq və milli hüquq normalarının bir-birlərinə qarşılıqlı təsir imkanlarını da artırır, son nəticədə isə səmərəli nəticənin əldə edilməsinə gətirib çıxarır. Kifayət qədər ciddi əməkdaşlıq tələb edən sahələrdən olmaqla beynəlxalq və milli cinayət hüququ barədə qeyd edilənlər xüsusilə əhəmiyyətlidir. Hazırda beynəlxalq cinayətlərin çoxalması, bu problemin bilavasitə beynəlxalq təhlükəsizliyə və insan hüquqlarına qarşı yönəlməsi, eyni zamanda mühüm beynəlxalq cinayət mühakimə orqanı olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaranması problemə beynəlxalq hüququn primatlığı nöqtəyi-nəzərindən yanaşılmanı tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10, 12, 148-2, 151-ci maddələri nəinki beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin tətbiqini müəyyən edir, hətta həmin normaların primatlığını da tam şəkildə əsaslandırır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsinin tələblərinə görə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikası ərazisində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi üzrə normativ-

hüquqi aktlar da daxil olaraq bütün normativ-hüquqi aktlar da bu zaman Konstitusiyadan heç bir halda üstün ola bilməz. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu bütün beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiqi tam əsaslıdır və bu cinayət qanunvericiliyinə də aid edilməlidir. Beləliklə, cinayət qanunvericiliyində beynəlxalq hüquq normalarının bilavasitə tətbiqi həm beynəlxalq müqavilələrdən, həm də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının tələblərindən irəli gəlir.

İkinci paragrafda müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə dövlətlərin məsuliyyəti məsələləri təhlil edilir.

Dövlətlərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi onun praktik əhəmiyyəti ilə, adətən beynəlxalq cinayətlərin əsas subyekti olan dövləti cəzasız qoymamaq məqsədi ilə şərtlənir. Dövlət beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulmuş cinayəti törədə bilər, lakin beynəlxalq cinayət hüququ üzrə məsuliyyət daşıya bilmir, yalnız beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyət daşıya bilər. Dövlətlərin cinayət məsuliyyəti daşması ilə bağlı normativ əsas da yoxdur, yəni heç bir beynəlxalq hüquqi sənəddə bu məsələ öz təsbitini tapmamışdır. Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinin 2-ci maddəsində göstərilir ki, qeyri-qanuni akt birbaşa dövlətə aid edilir. Bundan başqa, Maddələr Layihəsinə əsasən məsuliyyətli dövlət beynəlxalq qeyri-qanuni əməllə vurulmuş ziyanın tam kompensasiyasını verməyə borcludur. Burada isə dövlətlərin məsuliyyəti ilə bağlı öhdəliklər başqa dövlət barəsində və dövlətlər barəsində ola bilər. Bundan başqa, Maddələr Layihəsinin 1-ci maddəsində deyilir ki, dövlətin hər bir beynəlxalq hüquqa zidd əməli həmin dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinə gətirib çıxarır. Maddələr Layihəsinin 4-cü maddəsində isə deyilir ki, bir dövlətin hər hansı bir orqanının davranışı, bu orqanın dövlət sistemində tutduğu mövqedən, o cümlədən, qanunverici, icraedici, məhkəmə və ya digər hər hansı bir funksiyanı həyata keçirməsindən asılı olmayaraq, beynəlxalq hüquqa görə bu dövlətin hərəkəti kimi qəbul edilir. Daha sonra, Maddələr Layihəsinin 31-ci maddəsində qeyd edilir ki, beynəlxalq

hüquqa zidd əməlinə görə təqsirkar dövlət vurduğu ziyanı (həm maddi, həm də mənəvi ziyanı) tam qarşılamalıdır⁵⁰.

Bütövlükdə, dövlətlərin bu sahədə rolu qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiyalarda iştirakdan, sıx beynəlxalq əməkdaşlığın qurulmasından, beynəlxalq müqavilə müddəalarının səmərəli yerinə yetirilməsi üçün dövlətdaxili mexanizmlərin formalaşdırılmasından və s. ibarətdir. Beləliklə, törədilən müharibə cinayətlərinə görə dövlətlərin məsuliyyəti birmənalıdır, bu da mühüm beynəlxalq sənədlərdə tam şəkildə əks olunmuşdur və geniş beynəlxalq məhkəmə praktikasına da malikdir. Məsuliyyət isə maddi və mənəvi ziyana görə məsuliyyəti müəyyən edir. Ziyanın ödənilməsinin restitusiya, kompensasiya və satisfaksiya forması fərqləndirilməklə dövlətlərin məsuliyyəti institutunun inkişafına xidmət edir.

Bu istiqamətdə Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsinin qəbul edilməsi isə beynəlxalq məsuliyyətlə əlaqədar mühüm problemlərin aradan qaldırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Dövlətlərin bu sferada beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin əsasları isə beynəlxalq hüququn əsas sahələri olan beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq cinayət hüququndan və bütövlükdə beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinin daxil olduğu ümumi beynəlxalq hüquq normalarından, o cümlədən hər bir istiqamətdə beynəlxalq adət normalarından irəli gəlir.

Üçüncü paraqrafta müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə fiziki şəxslərin məsuliyyəti məsələləri araşdırılır.

Beynəlxalq cinayət hüququ üzrə müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə fərdi məsuliyyət prinsipinin əsas mahiyyəti məsuliyyətə yalnız fərdin cəlb edilə bilməsidir. Aydındır ki, fərdin beynəlxalq cinayət-hüquqi məsuliyyəti tam şəkildə tanınır, lakin burada onun statusunun dəqiq müəyyən edilməsi məsuliyyət məsələlərinin müəyyən edilməsində olduqca əhəmiyyətli və

⁵⁰ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts - https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf - 15.11.2023

zəruridir. Qeyd edilməlidir ki, müharibə cinayətlərinin törədilməsi statistikasına baxsaq həmin cinayətlərin törədilməsinin əsas və birbaşa icraçıları adətən vəzifəli şəxslər olur. Belə ki, müharibə cinayətləri müharibə, silahlı münaqişə halları ilə bağlı olduğundan burada bir çox hallarda hərbi vəzifəli şəxslər və ya orduya cəlb olunmuş hərbi qulluqçular bu münasibətlərin iştirakçıları kimi çıxış edirlər. Bəzi hallarda isə müharibə cinayətlərinin törədilməsi verilmiş əmrin icrası ilə əlaqədar olur. Burada nəzərə alınmalı faktlardan biri isə odur ki, belə hallardan sui-istifadə halları nə qədər çox olsa da, döyüşlərin iştirakçısı olan şəxsin həmin dövrdə psixoloji vəziyyəti, gərginlik və mühakimə qabiliyyətinin dəqiqlik səviyyələri mühüm yer tutur. Çünki, müharibə dövründə iştirakçıların əmrə tabe olmadığı hallarda cəzalandırılmaları da inkar edilməz bir faktdır. Odur ki, yüksək psixoloji gərginlikdə qeyd olunan halı nəzərə alaraq bəzən hərbi qulluqçular əmrlər qanunsuz olsa və müharibə cinayətlərinin törədilməsi ilə nəticələnsə belə, sözsüz icra edirlər. Belə olan halda şəxsin təqsirinin sübuta yetirilməsi çətinləşir. Hətta bəzi hallarda bu fakt məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi belə nəzərə alın bilər.

Qeyd edilənlər beynəlxalq cinayət məsuliyyətinin və ya beynəlxalq cinayət hüququnun sahəvi, spesifik prinsiplərinin formalaşmasına və daha da inkişafına gətirib çıxarmışdır ki, bunlar həm də fərdin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin əsasını təşkil edir. Beynəlxalq cinayət hüququnun prinsipləri isə beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə zidd olmamaqla onların bazasında formalaşır, mühüm beynəlxalq müqavilələr və beynəlxalq adət normaları, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə praktikası əsasında inkişaf edir.

Üçüncü fəsil “Müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin praktiki problemləri” adlanır və iki paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqraf özündə üç yarımparaqrafı birləşdirir və burada beynəlxalq cinayət tribunallarının fəaliyyətində müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət məsələləri təhlil edilir.

Nürnberq Beynəlxalq Tribunalının Nizamnaməsində sülh əleyhinə, insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri kimi beynəlxalq

cinayətlərin tərkibi haqqında vacib müddəalar təsbit edilmişdir. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsinin müddəaları müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etmə üzrə sonrakı beynəlxalq hüquqi aktların işlənilib hazırlanmasına mühüm töhfə olmuşdur, konkret olaraq, 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları, 1977-ci il əlavə protokolları, Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq tribunalların nizamnamələri və 1998-ci il Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Beynəlxalq hüquqa, o cümlədən onun bir sıra əsas sahələrinə (beynəlxalq cinayət hüququ, beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq hüquqda məsuliyyət və s.) mühüm institutların yaradılması ilə əhəmiyyətli töhfələrin verilməsi Nürnberq Tribunalının ən mühüm xüsusiyyətlərindən olmuşdur. Hazırda beynəlxalq hüququn sahəsi kimi formalaşan beynəlxalq cinayət hüququ, o cümlədən beynəlxalq cinayət-prosesual hüquq da ilkin başlanğıcını məhz Nürnberq Tribunalından götürmüşdür.

Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Tribunalın fəaliyyəti ilə əsas məqsəd sosial yenidən qurmanın təmin edilməsi, bununla da regionda uzunmüddətli və dayanıqlı sülh və sabitliyə nail olmaq idi. Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Tribunal özündən əvvəlki beynəlxalq tribunalların müsbət cəhətlərini öz fəaliyyətinə daxil edə bilmişdir, lakin Tribunalın fəaliyyətində əsas neqativ xüsusiyyətlər kimi cinayətkarların axtarışı və məsuliyyətə cəlb edilməsinin kifayət qədər uzun vaxt aparması qeyd edilməlidir. Digər beynəlxalq cinayətlər də daxil olmaqla müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi, o cümlədən beynəlxalq cinayət prosesinin təkmilləşdirilməsi, nəhayət beynəlxalq məhkəmə presedentlərinin formalaşdırılması və s. hallar nöqtəyi-nəzərindən Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Tribunalın əhəmiyyəti böyükdür və bu istiqamətdə beynəlxalq hüquq yaradıcılığına mühüm yeniliklər gətirilmişdir. Nəhayət, Tribunal bu istiqamətdə daimi beynəlxalq məhkəmə təsisatının yaradılmasının zəruriliyini tam şəkildə əsaslandırabilmişdir.

Ruanda Tribunalının yaradılması və onun fəaliyyətinin nəticələri radikal dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır, daimi əsasda fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması ehtiyacına beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb edə bilmişdir və onun əsasını qoymuşdur. Bundan başqa, bu sahədə dəyişikliklər müasir dövrdə geniş yayılmış daxili silahlı münaqişələrdə ağır cinayətlər törətmiş cinayətkarları təqib etməyə imkan verir, eyni zamanda, gələcəkdə universal məhkəmə aidiyyət prinsipinə uyğun olaraq bir çox dövlətlərin milli məhkəmələri belə cinayətləri törədənlərin harada olmasından asılı olmayaraq onların mühakiməsini həyata keçirəcəklər. Bundan başqa, Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Tribunal kimi, Ruanda Tribunalı da digər beynəlxalq cinayətlər də daxil olmaqla müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi, o cümlədən beynəlxalq cinayət prosesinin təkmilləşdirilməsi, nəhayət beynəlxalq məhkəmə presedentlərinin formalaşdırılması və s. hallar nöqtəyi-nəzərindən mühüm fəaliyyət həyata keçirmişdir.

Bütövlükdə isə, bütün tribunallar gələcək ad hoc tribunalların yaradılmasının normativ-hüquqi əsaslarını və beynəlxalq məhkəmə presedentlərinin daha geniş tətbiqinin əsasını qoymuşlar.

İkinci paraqrafda müharibə cinayətlərinə dair Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyası məsələləri təhlil edilir.

17 iyul 1998-ci il tarixdə qəbul edilən və 1 iyul 2002-ci ildə qüvvəyə minən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu ilə öz fəaliyyətinin başlangıcını qoyan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi ad hoc beynəlxalq tribunallardan fərqli olaraq məsuliyyətlə əlaqədar, o cümlədən beynəlxalq cinayət hüququ və beynəlxalq cinayət-prosessual hüquq normalarının və institutlarının formalaşmasında əhəmiyyətli addımlar atmışdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyətindən artıq 20 ildən çox vaxt keçmişdir və bu müddət ərzində Məhkəmənin mühakimə etdiyi şəxslərin sayının az olmasına baxmayaraq, onun fəaliyyətini ümumilikdə müsbət qiymətləndirmək olar. Hesab edirik ki, dövlətlər öz maddi və texniki imkanlarını bu sferada əsirgəməməli, əksinə bəşəriyyətə təhlükə yaradan belə cinayətkarları

vaxtında məsuliyyətə cəlb edərək cəzalandırılmalıdırlar ki, gələcəkdə belə hallar təkrarlanmasın. Bundan başqa, beynəlxalq xarakterli cinayətlərlə mübarizədə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin rolu aydın şəkildə müəyyən edilməli, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyası daha da genişlənməklə, ekosid və ağır terrorizm cinayətlərinə görə məsuliyyət məsələlərini də əhatə etməlidir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyətindən bəhrələnməmək dövlətlərin milli cinayət qanunvericiliklərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə bərabər, cinayətkarlığın da həmin dövlətlərdə artmasına səbəb olacaqdır. Statistik rəqəmlər də göstərir ki, bəzən dövlətlərin özlərinin beynəlxalq cinayətlərdən bəhrələnmə istəyi hələ də qalmaqdadır. Belə ki, hələ də bəzi dövlətlərdə müharibə milli siyasət alətidir, beynəlxalq xarakterli cinayətlərdən (narkotik və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi, kəlləlik, insan alveri, çirkli pulların yuyulması və s.) geniş maliyyə mənbəyi kimi istifadə edilir və ya buna açıq şərait yaradılır ki, bunlar da mühüm beynəlxalq təşkilatların (BMT, BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatları və s.) hesabatlarında daim əks olunur.

Daha sonra, dissertasiyada xüsusi (hibrid) məhkəmələrin fəaliyyətinin təhlili ilə də onların bu sahədə qərarlarını müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət və s. məsələlərinin həlli üzrə daha da inkişaf etdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən mühüm addım hesab etmək olar. Eyni zamanda, xüsusi (hibrid) məhkəmələrində beynəlxalq məhkəmə presedentlərinin formalaşması, təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsini, o cümlədən digər beynəlxalq məhkəmə presedentlərinə geniş istinad edilməsini qeyd etmək yerinə düşərdi, bu da beynəlxalq cinayətlərlə mübarizədə xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Dördüncü fəsil “Müharibə cinayətlərinə görə dəymiş ziyanın ödənilməsinin beynəlxalq hüquqi aspektləri” adlanır və 3 paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda müharibə cinayətləri nəticəsində vurulmuş ziyana görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin əsasları təhlil edilir.

Tədqiqatda beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin əsaslarının təhlil edilməsi zamanı hüquqi və faktiki əsaslar fərqləndirilir. Hüquqi

əsaslar dedikdə, pozulması beynəlxalq hüquqi məsuliyyətə cəlb etməyə gətirib çıxaran beynəlxalq hüquq normaları başa düşülür. Faktiki əsaslar isə beynəlxalq hüquq normalarının bilavasitə pozulmasıdır.

Dissertasiyada belə qənaətə gəlinir ki, silahlı münaqişələr zamanı dövlətlərin maddi məsuliyyətə cəlb edilməsi, konkret olaraq, münaqişələr zamanı fiziki şəxslərə vurulan ziyanın əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün ilk növbədə, növbəti əsasların olması zəruridir: güc tətbiq edilməsi (qanuni və ya qanunsuz əsasların olması vacib deyildir) və təcavüzkar aktın mövcudluğu; beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması; insan hüquqlarının pozulması və ya onlara riayət edilməməsi.

Eyni zamanda, bu zaman dövlətlərin müvafiq beynəlxalq sənədlərdə iştirakı da məcburi deyildir. Belə ki, artıq bəzi sənədlərlə müəyyən edilən normalar adət normaları kimi qəbul edilmişdir (məsələn, 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi). Beynəlxalq hüquq qaydasının əsası olan, o cümlədən beynəlxalq qanunçuluğun mühüm meyarı olan beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri isə universal, ümumi və jus cogens xarakterli olmaqla bərabər, başqa hüquqi normaların yaradılması üçün bilavasitə hüquqi bazanı təşkil edirlər, nəhayət bütün beynəlxalq münasibətlərə dövlətlər tərəfindən tanınmaları birmənalı qəbul edilməklə tətbiq edilirlər. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə dövlətlərin qoşulması və ya ona münasibət bildirməsi ehtiyac deyildir, çünki bu dövlətlərin riayət etməli olduqları əsas qaydalardır. Qeyd edilən xüsusiyyətlər bu prinsiplərdən biri kimi çıxış edən əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipi üçün də xarakterikdir ki, bu prinsip də beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm yer tutur və geniş mənada həm dinc, həm də silahlı münaqişələr dövründə insan hüquqlarının müdafiəsini əhatə edir.

İkinci paraqrafda müharibə cinayətləri nəticəsində zərərçəkmiş fiziki şəxslərin hüquqi statusu məsələləri təhlil edilir. Burada zərərçəkmişlərin dairəsinin müəyyən edilməsi, onların bir dövlətə və ya bir neçə dövlətə mənsub olması, hansı müddətdə törədilən hadisələrə görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi, dəymiş

ziyanın ödənilməsi formalarının müəyyən edilməsi və s. aktual məsələlərdəndir.

Bütövlükdə, qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlinir ki, şəxslər dairəsinin müəyyən edilməsi zamanı ancaq beynəlxalq xarakterli münaqişələr deyil, qeyri-beynəlxalq xarakterli münaqişələr də daxil olmalı, həm də nəinki beynəlxalq humanitar hüquq normalarının, eyni zamanda beynəlxalq insan hüquqları hüququ normalarının pozulması da əsas götürülməlidir. Bura beynəlxalq adət normalarının da daxil edilməsi birmənalıdır.

Bundan başqa, vurulmuş zərərlər fiziki və ya mənəvi ziyanı, maddi itkiləri və ya əsas hüquqların əhəmiyyətli pozulmasını özündə birləşdirməklə yanaşı beynəlxalq hüquqi əsaslara malik olmaqla müraciət üzrə müddətin də nəzərə alınmamasını əks etdirməlidir. Nəhayət, “qurban” anlayışına da geniş yanaşma konsepsiyası tətbiq edilməli, hüquqların tənzimləməsi isə bu istiqamətdə yaradılan ümumi və ya xüsusi beynəlxalq mexanizmlərlə həyata keçirilməlidir. Bu sahədə beynəlxalq mexanizmlərin yaradılması qərarının isə müvafiq beynəlxalq orqan kimi BMT tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədemüvafiq hesab edilə bilər.

Üçüncü paragrafda müharibə cinayətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi formaları təhlil edilir.

Beynəlxalq hüquqi sənədlərin və hüquq doktrinasının ətraflı təhlili ilə dövlətlər tərəfindən beynəlxalq silahlı münaqişələrdə vurulan ziyanın ödənilməsi restitusiya, kompensasiya və satisfaksiyanın tam şəkildə qarşılıqlı əlaqələndirilməsi və nəzərə alınmasını tələb edir. Bunu beynəlxalq praktika da bir daha təsdiq edir. Gələcəkdə bir sıra beynəlxalq sənədlərin (məsələn, Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsi) qəbul edilməsi isə bu sahədə praktiki səmərəli və əlaqələndirilmiş tətbiqetməni həyata keçirməyə tam imkan yaradacaqdır. Burada nəzərə çarpan digər mühüm bir məsələ törədilmiş əmələ, vurulmuş ziyana uyğun gələn hüquqi bərpa mexanizmlərinin seçilməsidir. Ümumilikdə mütənasiblik prinsipinin qorunması müharibə cinayətləri nəticəsində vurulmuş ziyana görə məsələnin ədalətli şəkildə həlli üçün xüsusi əhəmiyyətlidir.

Bu istiqamətdə mühüm məsələlərdən biri də müharibə cinayətləri nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsi tələbi üzrə beynəlxalq təsisatlara, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə orqanlarına müraciət edilməsi xüsusiyyətlərinin təhlilidir. Qeyd edilməlidir ki, vurulmuş ziyan mövcud olsa da, heç də pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi asan həyata keçirilmir. Bunun üçün müxtəlif tələblərlə müraciət etmək, düzgün instansiyada məsələni qaldırmaq xüsusilə vacib hüquqi problemlərdəndir. Burada diqqət çəkilməsi zəruri olan əsas məqam yaradılmış hüquqi mexanizmlərin səmərəliliyi və fərdlərə əlçatanlıq səviyyəsi ilə əlaqələndirilməlidir. Yeni mövcud hüquqi mexanizmlər də elə formada dəyişdirilə bilər ki, bu fərdlərə rahat şəkildə müharibə cinayətlərinin törədilməsi nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi iddiası ilə müraciət etmək imkanını təmin etsin.

Beynəlxalq hüququn müasir inkişaf tendensiyası beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanları olan fiziki şəxslərin onlara dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı birbaşa beynəlxalq məhkəmə orqanlarına müraciət etmək hüququnu tanıyır. Lakin bu istiqamətdə vahid, əhatəli bir beynəlxalq hüquqi aktın olmaması vəziyyəti mürəkkəbləşdirir, maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində problemlər yaradır. Bu cəhətdən beynəlxalq məhkəmə orqanları arasında İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmək olar. Məhz İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi həm beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişə qurbanlarının işlərinə baxmış və bu istiqamətdə əhəmiyyətli presedentlər formalaşdırmışdır. Artıq digər regionlar (Amerika, Afrika) praktikasında da bu istiqamətdə yaxşı təcrübələr formalaşmışdır ki, burada da İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının nəzərə alınması təsiri hiss edilir.

Beşinci fəsil “Beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət məsələləri” adlanır və 3 paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqrafta beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə implementasiyasının nəzəri və praktiki aspektləri təhlil edilir.

Bu zaman Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10, 12, 71, 147, 148 və 151-ci maddələri xüsusi qeyd edilməlidir. Daha sonra hüququn ümumi prinsiplərinə də münasibətin bildirilməsi zəruridir. Bu cəhətdən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 4-cü maddəsində qeyd edilir ki, bu Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır.

Daha konkret halların tətbiqi ilə əlaqədar məsələlərin təhlili zamanı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 11.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bundan başqa, qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində başlamış, yaxud davam etmiş və ya başa çatmış cinayət, Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş cinayət sayılır. Bununla əlaqədar 11.2, 11.3 və 11.4-cü maddələr burada yalnız Cinayət Məcəlləsi əsasında məsuliyyət məsələlərinin həll edilə bilmə imkanlarını bildirir. Cinayət məsuliyyəti ilə bağlı məsələlərin Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməsi qaydasından 11.5-ci maddə ilə istisnaya da yol verilir.

Beynəlxalq hüquqa birbaşa üstünlük nümayiş etdirən norma isə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 13.4-cü maddəsidir. Belə ki, qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə cinayət törətmiş şəxslərin verilməsinə dair digər müddəalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsində müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə məsələləri tənzim edilərkən 75.5-ci maddədə qeyd edilir ki, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə bu maddənin müddəaları tətbiq olunmur. Bu isə birbaşa beynəlxalq müqavilədən irəli gələn mühüm norma kimi qiymətləndirilməlidir.

Hüquq ədəbiyyatında aparılan təhlillərlə belə qənaətə gəlinir ki, məhkəmə presedentlərinə münasibət bildirilməsi üzrə də

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində müvafiq dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Bu zaman Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 455, 459-cu maddələri, daha sonra isə Mülki-Prosesual Məcəllənin 431-1, 431-2, 431-3-cü maddələri xüsusilə qeyd edilməlidir.

Daha sonra, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi özünün həm Ümumi hissəsində, həm də Xüsusi hissəsində beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət məsələlərində müəyyən fərqləndirmə aparsa da, bu kifayət qədər yarımçıq xarakter daşıyır və hüquq tətbiqetmə üçün tam və səmərəli ola bilməz. Beləliklə, beynəlxalq hüquq normalarının primatlığı tam əks etdirilməklə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində də müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Qeyd edilənlər isə ümumi və xüsusi problemləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Ümumi və Xüsusi hissələrində paralel şəkildə aparılmalıdır. Belə ki, hər bir istiqamətdə edilən dəyişikliklər bir-birini qarşılıqlı olaraq tamamlamalıdır. Həmin dəyişikliklər isə beynəlxalq müqavilələrə, beynəlxalq adət normalarına və beynəlxalq məhkəmə presedentlərinə əsaslanmalıdır.

İkinci paraqrafta müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində təsbiti və təkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil edilir.

Beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyində təsbiti ümumi məsələlərdən əlavə, xüsusi sferada da ətraflı təhlillərin aparılmasını tələb edir. Bunu nəzərə alaraq, dissertasiyada muzdluluq cinayətini təsbit edən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsi, müharibə qanunlarını və adətlərini pozma kimi 115-ci maddə, silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma adlı 116-cı maddə ətraflı təhlil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 116-cı maddəsinin təhlili ilə əlaqədar qeyd edilir ki, bu maddə kifayət qədər mürəkkəbdir və iki istiqamətdə müvafiq problemlər yarada bilər. İlk növbədə, bu maddədə müəyyən edilən hərəkətlər kifayət qədər çoxlu beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuşdur ki, bu da məsələyə hərtərəfli

və daha konkret yanaşılmanı tələb edir. Daha sonra, tərkib elementləri kifayət qədər müxtəlif münasibətləri əhatə edir ki, burada da spesifik xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir.

Müharibə cinayətləri ekosidlə də sıx bağlıdır. Düzdür, ekosid hələlik beynəlxalq cinayətlər sistemində yer almasa da, bu istiqamətdə kifayət qədər əsaslandırılmış fikirlər irəli sürülür, hətta bununla əlaqədar beynəlxalq sənədlərin layihələri də hazırlanmışdır. Hesab edirik ki, müharibə dövründə bu məsələlərin tənzimlənməsinə yeni istiqamətdən və daha ətraflı yanaşılma tələb edilir.

Daha sonra, müharibə cinayətləri kimi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin - 117-ci maddəsi (silahlı münaqişə zamanı hərəkətsizlik etmə və ya cinayətkar əmr vermə), 118-ci maddəsi (hərbi soyğunçuluq), 119-cu maddəsi (müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə) təhlil edilir.

Azərbaycan Respublikası müharibə cinayətlərinin təsbit olunduğu beynəlxalq sənədlərdən yalnız 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarına tərəfdar çıxaraq onları ratifikasiya etmişdir. Bununla belə, həmin sənədlərdə öz təsbitini tapmış müharibə cinayətləri demək olar ki Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində əks olunmuşdur. Ancaq bu zaman bu növ cinayətlərin bir qədər geniş və ayrıca maddə formalarında, başqa sözlə desək müharibə cinayətlərinin bir növü kimi müstəqil tərkiblərdə müəyyən edilməsi zəruridir. Son nəticədə, aparılmış qanunvericilik fəaliyyəti davam etdirilərək Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə üzv olmasından sonra da Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində bəzi mühüm və əhəmiyyətli dəyişikliklərin edilməsi zəruri hesab edilməlidir. Yekun məqsədi müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq normalarının milli cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası olan əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zamanı müharibə cinayətləri haqqında beynəlxalq hüquq normalarının, həmçinin müharibə cinayətlərinin törədilməsinə dair fiziki şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə beynəlxalq cinayət tribunallarının, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi də hökmən nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “Cəzanı ağırlaşdıran hallar” adlı 61-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin 11-ci bəndinin “cinayətin fəvqəladə vəziyyət, təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraitində, habelə kütləvi iğtişaşlar və silahlı münaqişələr zamanı törədilməsi” kimi verilməsi daha zəruri hesab edilməlidir. Daha sonra, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verərək yaş həddi kimi 14 yaşı nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən müharibə cinayətləri də aid edilməlidir.

Beləliklə, hesab etmək olar ki, təkmilləşdirilmə istiqamətində atılan addımlar ilk növbədə, hüquq tətbiq etmə praktikasında müharibə cinayətlərinin bütün növlərinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməsi ilə məsuliyyət məsələlərinin də tam və hərtərəfli həll edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bundan başqa, beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etməklə beynəlxalq öhdəliklərini reallaşdıran Azərbaycan Respublikasının bir sıra beynəlxalq sənədlərdə iştirakı üçün hüquqi baza da formalaşacaqdır. Daha sonra, Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutuna qoşulması məsələsinə də baxılmalıdır. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyətində zərərçəkmişlərin məhkəmə prosesində iştirak etməsi və dəymiş ziyanın ödənilməsinə nail olmaq üzrə müddəaların olmasının beynəlxalq cinayət hüququnda yenilik kimi də qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq bu beynəlxalq məhkəmə təsisatının geniş imkanlarından istifadə edilməsi zəruridir və əhəmiyyətli olardı.

Üçüncü paraqrafda Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət məsələləri təhlil edilir.

Ermənistanın uzun müddət Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlər nəinki ərazi işğalı, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmişdir. Qeyd edilməlidir ki, 2020-ci ilin sentyabr-noyabr aylarında aparılan İkinci Qarabağ Müharibəsinə (Vətən Müharibəsi), nəhayət, 2023-cü ilin sentyabrında keçirilən antiterror əməliyyatlarına qədər, konkret desək 30 ildən çox müddətdə

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqla tanınmış ərazisinin iyirmi faizi Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanılmışdır.

Dissertasiyada əvvəlcə Ermənistan tərəfindən törədilmiş təcavüz, soyqırımı və insanlıq əleyhinə cinayətlər ümumi olaraq nəzərdən keçirilir və bir sıra məsələlər araşdırılır. Daha sonra, Ermənistanın törətdiyi müharibə cinayətləri təhlil edilir.

Müharibə cinayətləri içərisində ətraf mühitə genişmiqyaslı və uzunmüddətli, o cümlədən ciddi ziyanların vurulmasına gətirib çıxaracaq qəsdən hücumların edilməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin yaydığı məlumatda bununla əlaqədar konkret faktlar qeyd edilmişdir.

Ermənistan tərəfindən törədilən müharibə cinayətlərindən biri də beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq girovlar götürməsidir. Bununla əlaqədar məsələlər Azərbaycan Respublikasının Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının rəsmi sahifəsində konkret adlarla və faktlarda qeyd edilmişdir. Eyni zamanda, həmin əsir və girovların çoxsaylı insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulması, habelə onların meyitlərinin təhqir olunması, diri-diri basdırılması və s. ilə müşayiət olunan yüzlərlə faktlar məlumdur. Azərbaycan əraziləri erməni cinayətkar qruplardan tamamilə təmizləndikdən sonra Ağdam rayonunun Sarıcalı, Şuşa rayonunun Daşaltı, Xocavənd rayonunun Edilli və Xocalı rayonunun Fərrux, Füzuli rayonunun Yuxarı Seyidəhmədli kəndlərinin ərazisində, habelə Kəlbəcərdə, Laçında və digər yaşayış məntəqələrində kütləvi məzarlıqlar aşkar edilmişdir. Hazırkı dövrdə isə növbəti kütləvi məzarlığın - Xocalı rayonunun Əsgəran qəsəbəsi ərazisində Xocalı soyqırımı zamanı qətlə yetirilən sakinlərə məxsus olması ehtimal edilən kütləvi məzarlığın aşkarlanması bir daha Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı müharibə cinayətləri də daxil olmaqla bütün beynəlxalq cinayətləri törətdiyini bir daha sübut edir.

Törədilən müharibə cinayətlərindən biri də dini, təhsil, incəsənət və elmi müəssisələrin, habelə tarixi abidələrin, incəsənət və elmi əsərlərin, bir sözlə mədəni mülkiyyətin ələ keçirilməsi, məhv

edilməsi, yaxud onlara qəsdən zərər vurulmasıdır. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan mədəni irsinə qarşı törədilən cinayətlər uzun müddətdir ki, davam etmişdir və hazırda da bu tarix boyu Azərbaycan əraziləri olan, hazırda isə Ermənistanın ərazisi hesab edilən yerlərdə kütləvi və dövlət səviyyəsində aparılır.

Ermənistan tərəfindən törədilən müharibə cinayətləri içərisində zəhərli silahların, o cümlədən əzab-əziyyət törətmək üçün nəzərdə tutulmuş silahların tətbiq edilməsi, o cümlədən şəhər, qəsəbə, kənd və digər yaşayış yerlərinin heç bir əsas olmadan dağıdılması mühüm yer tutur.

Müharibə cinayətləri içərisində qəsdən adamöldürmə, işgəncə və qeyri-insani rəftar mühüm yer tutmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasında olan materiallar sübut edir ki, minlərlə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, o cümlədən uşaq, qadın və qocalar erməni əsir və girovluğunda dözülməz işgəncələrin qurbanı olmuşdur.

1989-cu il tarixli Muzdluların cəlb edilməsinə, onlardan istifadə olunmasına, onların maliyyələşdirilməsinə və təliminə qarşı mübarizə haqqında Beynəlxalq Konvensiya ilə muzdluların maliyyələşdirilməsi və onların hərbi əməliyyatlara cəlb edilməsi də müharibə cinayətlərindəndir. Həmin beynəlxalq Konvensiyaya dövlətimizin uzun müddətdir ki, qoşulmasına baxmayaraq, Ermənistan bu Konvensiyanı yalnız 2020-ci ilin oktyabr ayının sonunda ratifikasiya etmişdir. Bununla da Ermənistan həmin Konvensiyada kifayət qədər müddət iştirak etməməklə bu sferadakı beynəlxalq öhdəliklərini də yerinə yetirməyərək ondan imtina etmişdir, son nəticədə isə daim muzdlulardan Azərbaycan Respublikasına qarşı müxtəlif beynəlxalq cinayətlər törədilməsində bilavasitə istifadə etmişdir. Halbuki beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipi və normalarına görə Ermənistan hətta həmin konvensiyada iştirak etməsə də beynəlxalq humanitar hüququn adət normalarını pozması nöqteyi-nəzərindən də bu cinayətə görə məsuliyyətdən heç vaxt boyun qaçıra bilməz.

Törədilən müharibə cinayətlərindən biri də Ermənistanın uzun müddət işğal etdiyi ərazilərə özünün mülki əhalisinin bir hissəsini köçürməsidir. Azərbaycan Respublikasının Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası və müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bu faktlar dəfələrlə təsdiq edilmişdir.

Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərindən biri də işğal edilmiş ərazilərdə əmlakın qanunsuz, lüzumsuz və genişmiqyaslı məhvi və mənimlənməsidir ki, bunlar da hərbi zərurətlə əlaqədar deyildir. Buraya dövlət, ictimai və xüsusi mülkiyyətin dağıdılması və ya qanunsuz mənimlənməsi daxildir. Bu zaman, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *“Çıraqov və digərləri Ermənistanla qarşı”* adlı 2015-ci il tarixli qərarı xüsusi qeyd edilməlidir.

Ermənistan tərəfindən törədilən beynəlxalq cinayətlərlə bağlı beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, dəymiş ziyanın ödənilməsi də müəyyən edilməlidir. Beləliklə, müharibə cinayətləri də daxil olmaqla beynəlxalq cinayətlərə görə beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən Ermənistanla qarşı beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərinin hələ də həyata keçirilməməsi Ermənistan tərəfindən növbəti beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bunu nəzərə alaraq, yuxarıda qeyd edilənlər BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində əks olunmuş və müasir beynəlxalq hüquq doktrinasında tam möhkəmlənmiş özünümüdafiə hüququndan istifadə edilərək Azərbaycan Respublikası tərəfindən daim preventiv və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsini zəruri edir.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqatla əlaqədar əldə edilmiş mühüm elmi nəticələr əks olunmuşdur.

Dissertasiya tədqiqatı ilə əlaqədar iddiaçının aşağıdakı elmi əsərləri çap edilmişdir:

1. Müasir beynəlxalq hüquqda müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətin formalaşması // 10 dekabr Beynəlxalq insan hüquqları gününə həsr edilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2013, s. 216-219.

2. Интервенция в положении массового, систематического и тяжкого нарушения прав человека (гуманитарный кризис): теоретические и практические направления // Bakı: International law and integration problems, 2014, № 1, s. 121-138.
3. İnsan hüquqları, humanitar müdaxilə və beynəlxalq cinayətlər // Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri (Sosial-siyasi elmlər seriyası), 2015, № 1, s. 70-82.
4. Humanitar müdaxilənin müasir beynəlxalq hüquqda əsas nəzəri istiqamətləri və müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq məsuliyyət // Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2015, s. 31-34.
5. Presedent hüququ və müharibə cinayətlərinin beynəlxalq hüquqda tövsifi problemi // Bakı: International law and integration problems, 2016, № 4, s. 18-23.
6. Müharibə cinayətlərinin törədilməsinə görə fiziki şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi // Bakı: Nəqliyyat hüququ, 2017, № 2, s. 25–30.
7. Об'єктивні елементи воєнних преступлень в міжнародному праві // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми. Київ, 2017, с. 205-208.
8. Общий подход к военным преступлениям в международном уголовном праве // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави. Київ, 2017, с. 281-282.
9. Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq cinayətlər sistemində yeri: müqayisəli təhlil və qiymətləndirmə // Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında hüquq elminin və təhsilinin əsas inkişaf tendensiyaları mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2017, s. 25-28.

10. Применения международно- правовых норм о военных преступлениях // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Сучасна Університетська правова освіта і наука. Київ, 2018, с. 280-283.
11. Explanations of the “War crimes” from an international legal point of view // Baku: International law and integration problems, 2019, № 2, p. 19-24.
12. Definition of war crimes in international legal norms // Baku: International law and integration problems, scientific-analytical journal, 2019, № 3, p. 11-16.
13. Legal aspects of prosecution for war crimes: the problem of application of legal norms // Baku: International law and integration problems, 2020, № 2, p. 4-8.
14. Правовые вопросы вступления Азербайджанской Республики в Международный Уголовный Суд // Київ: Вісник НТУУ “КПІ”, Політологія. Соціологія. Право, 2020, № 3, с. 113-117.
15. Особенности и уголовно- правовая природа военных преступлений // X International Scientific Conference Juridical Science Innovative Development in Conditions of Social Modernization. Київ, 2020, p. 321-323.
16. Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq məsuliyyəti // Müasir dövrdə hüquq sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və təbiqu: nəzəriyyə və təcrübə mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2020, s. 674-685.
17. Xüsusi (hibrid) məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etmə problemi // Bakı: Azərbaycan Hüquq Jurnalı, 2021, № 1, s. 176-182.
18. Müharibə cinayətlərinə dair Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyası // Bakı: Azərbaycan Hüquq Jurnalı, 2021, № 2, s. 107-115.
19. Müharibə cinayətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulan ziyanın ödənilməsi formaları // Bakı: Nəqliyyat hüququ, 2021, № 1, s. 198–206.

20. Основы международно-правовой ответственности за ущерб, причиненный военными преступлениями // Ростов-на-Дону: Северо-Кавказский Юридический Вестник, 2021, № 4, с. 120-124.
21. Müharibə cinayətlərinə görə vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti: yurisdiksiya problemi // Bakı: Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, 2021, № 4, s. 5–11.
22. Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq hüquq normalarında təsbiti və məsuliyyət məsələlərinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi // XXI century, new challenges and modern development tendencies of law. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2021, s. 72-73.
23. Основы международно-правовой ответственности за ущерб, причиненный военными преступлениями // Москва: Журнал Государство и право, 2022, №4, с. 171–175.
24. Responsibility for war crimes in the activities of international criminal tribunals // Almaty: Al-Farabi Kazakh National University Journal of Actual Problems of Jurisprudence, 2022, № 2, p. 143–149.
25. War crimes: international legal norms and criminal legislation of the Republic of Azerbaijan // Dnipropetrovsk: Philosophy, Economics and Law Review, 2022, № 2, p. 178–186.
26. Implementation of the Statute of the International Criminal Court into the National Legislation of the Republic of Azerbaijan // Dubai: Scholars International Journal of Law, Crime and Justice (SIJLCJ), 2022, № 6, p. 537–547.
27. Beynəlxalq humanitar hüquq və “Müharibə cinayətləri” anlayışlarının formalaşmasının tarixi-nəzəri aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi // Bakı: Azərbaycan Hüquq Jurnalı, 2022, № 3, s. 87-99.
28. Müharibə cinayətlərinin beynəlxalq hüquq normalarında təsbiti və məsuliyyət məsələlərinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi // XXI century, new challenges and modern

- development tendencies of law. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2022, s. 361-365.
29. Mutual relations of information security with international legal combating against war crimes // Proceedings of the 8 th International Conference on Control and optimization with industrial application. Bakı, 2022, p. 162-164.
30. Beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə implementasiyasının nəzəri və praktiki aspektləri // Bakı: Azərbaycan Hüquq Jurnalı, 2023, № 3, s. 16-28.

Dissertasiyanın müdafiəsi “05” “aprel” “2024-cü” il tarixində saat “14:00” Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən BED 2.44 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi 33, Bakı Dövlət Universiteti, I korpus, 6-cı mərtəbə, 608 sayılı otaq.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “04” “mart” “2024-cü” il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 02.03.2024.

Kağızın formatı:

Həcm:

Tiraj: 100 ədəd.